

Fațetele multiple ale nemulțumirii populare: o schiță sociologică a protestelor din Piața Universității din ianuarie 2012

Cătălin Augustin Stoica*

Universitatea din București, Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) și Centrul de Sociologie Urbană și Regională (CURS)

Abstract: *This article addresses the January 2012 protests from Bucharest, Romania. Due to the protesters' high social diversity, their numerous themes of discontent, and their rejection of all current politicians, these protests have been compared to Spain's "Indignados" movement. I analyze these protests from the standpoint of the theories of collective behavior, outlining their features, duration, and degree of organization. I contend that, although these demonstrations might have contained the seeds of future social and political movements, the January 2012 events could be understood properly as a form of collective behavior. I offer a structural explanation for the emergence of these protests, and I discuss the heterogeneity of protesters and their themes using the tools of typological procedures (social types). These social types are constructed by taking into account the individuals' experience of participation in other public protests. I also address the similarities and differences between these protests and other demonstrations, such as those from 1990 in Romania or the recent protests from Spain. As compared to the Spanish protests, the Romanian demonstrations have involved significantly fewer individuals – a fact that is linked to local polity forms, social atomization, generalized distrust, and low civic participation. Despite all this, the Romanian protests have generated a series of political changes which culminated in the resignation of the Prime Minister Emil Boc and his cabinet. While the opposition parties are likely to capitalize on the Romanians' discontent with the former main ruling party, populist, extremist, and anti-system political forces might also gain public support by exploiting the citizens' widespread distrust in current politicians and Parliament.*

Keywords: collective behavior; protests; frames; politics; social types.

Cuvinte-cheie: comportament colectiv; proteste; cadre sociale; politică; tipuri sociale.

* Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Str. Schitu Măgureanu 9, Sector 5, București. E-mail: astoica@curs.ro.

Introducere¹

Manifestațiile de protest din luna ianuarie 2012 i-au luat prin surprindere atât pe reprezentanții fostei puteri, cât și pe unii observatori ai realităților românești. Pentru reprezentanții actualei coaliții guvernamentale, protestele erau neașteptate, întrucât considerau că populația se resemnase în fața dificultăților dramatice generate de criza economică și măsurile dure de austeritate adoptate cu mai bine de 18 luni în urmă. Analizii politici (îndeosebi cei situați de partea USL) păreau a se fi resemnat și ei în fața așa-zisei pasivități proverbiale a românilor, sintetizată cu umor amar în formula „mămăliga nu explodează”. Nu doar momentul și scânteia protestelor au surprins, ci mai ales contururile lor sociale. Mă refer aici la eterogenitatea extrem de mare a participanților, diversitatea impresionantă a subtemelor de protest, ingeniozitatea și dinamismul manifestațiilor, accentul pus de protestatari pe ideea de unitate în ciuda unor interese multiple și divergente și – nu în ultimul rând – respingerea de către manifestați a modului actual de a face politică.

Unii comentatori au catalogat manifestațiile drept o nouă revoluție; alții au considerat protestele drept o variantă autohtonă a mișcării „Indignados” (*Indignados*) începută în mai 2011, în Spania. De cealaltă parte a baricadei, reprezentanții puterii au identificat în proteste sâmburii unei mișcări anarhiste, pornite de o „mahala ineptă”, „viermi” sau „ciumpalaci”. Pentru alți apropiați ai actualei puteri, protestele din țară (dar mai ales cele din București) nu erau veritabile, ci reprezentau o piesă regizată de opoziția politică și unele televiziuni private apropiate acesteia.

În paginile următoare voi aborda protestele din ianuarie 2012 din Piața Universității. Având în vedere diversitatea și dinamica lor, dar și apropierea temporală de evenimentele din ianuarie, scopul principal al demersului meu este de a furniza o

schită sociologică a manifestațiilor recente. Bazându-mă pe observații directe asupra Pieței, pe relatări din media și pe discuții cu participanți la aceste proteste, voi încerca să trasez câteva posibile tipare de analiză și să identific posibile direcții de cercetare viitoare. Desigur, unele voci ar putea considera că o analiză sociologică – fie ea și sumară – a manifestațiilor din ianuarie 2012 este prematură întrucât, într-o formă sau alta, protestele din București continuă sau s-ar putea amplifica din nou o dată cu venirea primăverii. Nu exclud această posibilitate, dar acest lucru nu mă împiedică cu nimic să mă refer la evenimentele care s-au petrecut într-o perioadă relativ bine delimitată (i.e., din 12 ianuarie până în 8 februarie 2012). Demersul meu are un caracter *descriptiv*; descrierea este un prim pas absolut legitim și necesar pentru înțelegerea și explicarea ulterioară a unor fapte, fenomene, comportamente sau relații sociale. Dintr-o perspectivă mai largă, abordarea mea se înscrie în categoria cercetărilor de tip calitativ ale căror scopuri țin de explorarea și descrierea diversității, folosind un număr mic de cazuri și aspecte/fațete/variabile multiple (Ragin, 1994).

Schița sociologică propusă are următoarea structură: prima parte conține câteva precizări conceptuale și o analiză a apariției protestelor din perspectivă structurală ori macro. Analiza se bazează pe modelul secvențial propus de Smelser (1962) în teoria sa clasică cu privire la emergența comportamentelor colective și a mișcărilor sociale (*value-added theory*). La capitolul mobilizării protestatarilor, aduc în discuție și elemente din teoria *cadrelor sociale ale mișcărilor colective* (Snow et al., 1986; Snow și Benford, 1988, 1992; Snow, Vliegenthart și Corrigall-Brown, 2007). În partea a doua analizez comportamentele colective de protest din ianuarie 2012 din punctul de vedere al scopului, duratei și organizării lor. De asemenea, în aceeași secțiune iau în discuție o serie de asemănări și deosebiri între, pe de-o parte, manifes-

tațiile din ianuarie 2012 și, pe de altă parte, fenomenul Pieței Universității din 1990 și protestele din Spania. Deși multe subteme de protest din ianuarie 2012 au avut un caracter local, manifestațiile au fost influențate și de dinamica „societății mondiale” (*world society*) – un regim cultural-instituțional global (Meyer, 2009). Tiparul instituțional al societății mondiale are un impact major asupra tuturor actorilor, de la indivizi la burocrații de stat, generând o *remarcabilă similaritate organizatorică* în domenii precum educație, management, drept, guvernare, dar mai ales mișcări sociale. În cea de a treia parte analizez diversitatea manifestațiilor din ianuarie 2012 din perspectiva abordării tipologice în sociologie (Lazarsfeld, 1972; Stinchcombe, 1968) și închei cu o serie de considerații asupra recentelor proteste din București.

O abordare structural-evenimentială a protestelor din Piața Universității 2012

Manifestațiile din ianuarie 2012 au fost tratate uneori în mass-media autohtonă în termeni de „mișcare socială”. Fără îndoială, în piață au existat grupuri care ar putea constitui nuclee ale unor viitoare mișcări sociale, însă, din perspectivă sociologică, manifestațiile în cauză intră în categoria comportamentelor colective. Mișcările sociale sunt eforturi colective care au drept scop promovarea unor schimbări sociale sau, dimpotrivă, rezistența la schimbare, eforturi ce au loc în cadrul unui grup, al unei societăți sau la nivel global (Benford, Gongaware și Valdez, 2000, 2717). Comportamentul colectiv este o formă de comportament social în care „regulile ori normele uzuale încetează să mai ghideze acțiunile indivizilor astfel că aceștia, în mod colectiv, transgresează, încalcă ori subminează structurile de interacțiune existente” (Turner, 2000, 348).

Deși mișcările sociale se exprimă (și) prin intermediul unor comportamente colective de tipul manifestațiilor de protest, spre deosebire de comportamentele colective, mișcările sociale au un grad mult mai înalt de formalizare (i.e., au un scop comun explicit formulat, lideri formali, structuri clar definite și instituționalizate în așa-numitele organizații ale mișcărilor sociale [*social movements organizations* sau *SMOs*, în literatura anglo-saxonă]). În schimb, în categoria comportamentelor colective intră fenomene extrem de diverse: greve, manifestații ale supporterilor unei echipe de fotbal, acțiuni de protest, reacții de tipul panicii colective, mitinguri de susținere a unui partid sau lider politic, ciocniri violente între diverse grupuri ori reacții emoționale ale unor publicuri (la concerte, spectacole etc.). Dintre trăsăturile comportamentului colectiv reținem, potrivit lui S. Chelcea (2008, 81), spontaneitatea, existența unor norme divergente în raport cu cele uzual acceptate și emergența unor noi norme care ghidează comportamentul indivizilor.

Așa cum voi discuta în cele ce urmează, marea diversitate socială a participanților la manifestațiile din Piața Universității din 2012, eterogenitatea și caracterul uneori contradictoriu al multor revendicări, dinamica și spontaneitatea lor, absența unor lideri formali și gradul relativ scăzut de organizare plasează demonstrațiile în discuție în categoria *comportamentelor colective*, mai exact *a subtipului mișcărilor de protest*. În opinia lui Turner (2000), în literatura de specialitate pe această temă pot fi distinse două direcții majore de abordare: o direcție ce se concentrează asupra comportamentelor participanților (*nivel micro* ori abordări de psihosociologie, vezi la acest punct și S. Chelcea, 2008) și o direcție ce vizează structuri și forme instituționale mai largi (*nivel macro*) responsabile de emergența unor comportamente colective (de obicei, mișcări de protest)². Potrivit aceluiași Turner (2000), abordările la nivel

micro includ teorii ale interacțiunii sociale în mulțime (Blumer, 1939; Le Bon, 1990; Moscovici, 1994; Turner și Killian, 1972) și teorii ale convergenței comportamentelor indivizilor în mulțime (Berk, 1974; Granovetter, 1978). Abordările macro ale comportamentelor colective includ contribuții notabile precum cele ale lui Davies (1962), Gurr (1970) și Smelser (1962)³.

În cele ce urmează mă voi concentra asupra abordărilor de tip structural ori macro ale comportamentelor colective. Pentru Davies (1962) și Gurr (1970) comportamentele colective de tipul mișcărilor de protest și al celor revoluționare sunt generate de *deprivare relativă* (*relative deprivation*): „percepția de către actorii sociali a unui decalaj între așteptările lor cu privire la obținerea unor «bunuri» valorizate (*value expectations*) și posibilitățile (*reale* – n. a.) de a le obține (*value capabilities*)” (Gurr, 1970, 24). După cum subliniază Walder (2009, 395), existența unor condiții economice dificile nu generează *univoc* mișcări de protest; sărăcia generalizată nu îi transformă automat pe indivizi în protestatari sau revoluționari. Este vorba de *modul* în care indivizii își evaluează *propria situație* (economico-socială) *în raport cu alți indivizi sau alte grupuri*. Altfel spus, șansele apariției unor mișcări colective de protest tind să crească mai ales în perioade în care se înregistrează o creștere a standardului de viață al unor grupuri sau indivizi, în vreme ce marea majoritate rămâne în urmă din acest punct de vedere.

Potrivit lui Tilly (1978), teoria deprivării relative nu oferă explicații satisfăcătoare cu privire la modul în care grupurile sociale se mobilizează pentru a promova schimbări sociale revoluționare. De asemenea, atenția teoreticienilor deprivării relative s-a îndreptat aproape exclusiv asupra mișcărilor politice violente, cu scopuri revoluționare. Or, așa cum voi discuta în acest studiu, comportamentele colective și mișcărilor sociale îmbracă în prezent forme

mult mai variate; în plus, multe dintre ele nu doresc neapărat să provoace schimbări radicale de tipul revoluțiilor.

Desigur, unele dintre elementele teoriei deprivării relative pot fi invocate pentru a înțelege protestele din Piața Universității din ianuarie 2012. Așa cum o atestă datele unor sondaje de opinie, există numeroase nemulțumiri și frustrări legate de actuala situație economică și politică din România. Fondul general al problemei este diferit de cel postulat în teoria deprivării relative (i.e., așteptările majorității oamenilor sunt extrem de scăzute), iar revendicările multor participanți din Piața Universității nu aveau un caracter revoluționar în sens strict, ci doar figurativ.

Din acest motiv, cred că în analiza evenimentelor din ianuarie 2012 ar fi utilă invocarea teoriei valorii adăugate (*value-added theory*) a lui Smelser (1962) – o abordare de nivel macro al cărei merit, printre altele, ține de capacitatea de a explica fenomene de o varietate extrem de mare, de la panici colective la modă la mișcări sociale. Smelser (1962) identifică șase condiții necesare (ori determinanți ai) emergenței unor comportamente colective sau mișcări sociale: 1) *structuri favorizante* (*structural conduciveness*) – condiții sociale, politice și legale care favorizează sau inhibă adoptarea unor strategii de acțiune particulare (în detrimentul altora) în vederea inițierii de forme de protest sau mișcări sociale; 2) *tensiuni structurale* (*structural strain*) definite drept nemulțumiri populare sau conflicte latente între diverse grupuri; 3) *apariția și răspândirea unor credințe ori opinii generalizate* (*the growth and spread of generalized beliefs*) cu privire la sursa tensiunilor structurale (a se vedea la acest punct contribuțiile ulterioare din câmpul teoriei cadrelor sociale ale mișcărilor colective [e.g., Snow et al., 1986; Snow și Benford, 1988, 1992; Snow et al., 2007], inspirate din analiza clasică a lui Goffman [1974]); 4) *factori precipitanți* (*precipitating factors*) constând în eveni-

mente, incidente, declarații sau acțiuni care declanșează mișcări de protest; 5) *mobilizarea pentru acțiune* (*mobilization of participants for action*), ce include strategii de natură a asigura resurse materiale, umane și mijloace de comunicare necesare acțiunii colective; 6) *modul în care operează factorii de control social* (*the operation of social control*) are o influență covârșitoare asupra emergenței comportamentelor colective și a mișcărilor sociale. După cum spune Smelser (1962, 17), în măsura în care analiza formelor de control social implică analiza acțiunilor care împiedică, inhibă sau diluează efectele factorilor menționați anterior, acest al șaselea factor este unul de tip *contra-determinant*.

Înainte de a trece la analiza Pieței Universității 2012 din perspectiva teoriei lui Smelser (1962), trebuie făcute câteva precizări. Teoria lui Smelser (1962) este mult mai complexă decât ar sugera-o prezentarea mea sumară de mai sus. Inspirată de Talcott Parsons (1951) și Robert K. Merton (1957), teoria lui Smelser postulează existența unei relații ierarhice între valori → norme → emergența unor acțiuni specifice unor prescripții de rol → facilități situaționale. Cei șase determinanți ai comportamentelor colective constituie un *model stadial progresiv*: fiecare determinant reprezintă o condiție *necesară* pentru următoarea secvență ori factor determinant; condițiile determinante specifice unui anumit stadiu se adaugă celor specifice stadiului următor, de unde și numele „teoria valorii adăugate a comportamentului colectiv și mișcărilor sociale” (*value-added theory*) – un împrumut explicit din știința economică. Inexistența unor condiții determinante asociate unui stadiu anterior anulează efectele condițiilor determinante din stadiile ulterioare; „[ceea ce se întâmplă în] stadii anterioare trebuie să se combine în conformitate cu anumite *pattern-uri* înainte ca următorul stadiu să poată aduce propria contribuție valorică la produsul finit” (Smelser, 1962, 14; sublinieri în original).

Spre exemplu, într-o societate pot exista structuri favorizante și nemulțumiri sociale generalizate – determinanții (din stadiile) 1, 2 și 3 –, dar, în absența unor factori precipitanți ori a unui eveniment declanșator (stadiul 4), nu pot apărea mișcări de protest. Similar, modul în care operează factorii de control social poate bloca apariția unor mișcări de protest. Dacă, bunăoară, factorii de control social acționează astfel încât disipează nemulțumirile sociale (e.g., demisia unui guvern sau anularea unor măsuri politice sau economice impopulare), mișcărilor de protest pot să nu ia naștere sau să se stingă. În mod contrar, dacă în cazul unei manifestații pașnice forțele de ordine acționează brutal, acțiunea acestora poate amplifica protestele și poate spori masa nemulțumiților.

Desigur, teoria lui Smelser are unele puncte slabe. Unele voci au criticat principiile teoretice ultime ale abordării lui Smelser (1962), principii izvorâte din viziunea structural-funcționalistă, statică și integratoare, a lui Talcott Parsons (Chazel, 1997). Modelul stadial progresiv al lui Smelser este mecanicist și raționalizează excesiv funcționarea socială⁴. Alte voci (e.g., Giddens și Duneier, 2000; Tilly, 1978) au invocat exemple ale unor mișcări sociale ori revoluții în cazul cărora modelul secvențial al determinanților acțiunii colective nu se aplică. Bunăoară, există mișcări sociale care se pot dezvolta și în absența unor evenimente declanșatoare în sensul lui Smelser (1962). De asemenea, o mișcare socială poate apărea și în absența unor stări de tensiune, transformând acea mișcare în sursă ori cauză a unor tensiuni structurale (Giddens și Duneier, 2000, 518). În plus, multe mișcări de protest și mișcări sociale contemporane trebuie interpretate în contextul unui „regim instituțional global” (*world polity*) sau „societate mondială” (*world society*), care furnizează vocabulare de motive și rețete de acțiune pentru constituirea a numeroase mișcări sociale (Meyer, 2009)⁵. Spre exemplu, în actuala

eră a noilor tehnologii de comunicare (i.e., Internet, telefonie mobilă, rețele de socializare on-line) pot apărea mișcări sociale transnaționale în care sunt implicați indivizi din societăți, unde anumite tensiuni structurale nu există sau nu sunt conștientizate îndeajuns de mult la nivel local; un exemplu fictiv l-ar constitui o organizație non-guvernamentală internațională ce își propune salvarea balenelor ucigașe, organizație ce reușește să adune în rândurile sale un număr relativ important de indivizi care trăiesc în țări fără ieșire la ocean. În ciuda acestor limitări, după cum am mai menționat, cadrul conceptual al lui Smelser (1962) are meritul că permite abordarea unor *comportamente colective* extrem de diverse⁶. În continuare prezint analiza manifestațiilor din ianuarie 2012 din București folosind modelul factorilor determinanți al lui Smelser.

Structuri favorizante

Acest element determinant se referă la o serie de factori culturali, sociali, politici sau legali care pot favoriza adoptarea unor forme specifice de comportament colectiv. Unul dintre exemplele furnizate de Smelser (1962) este cel al panicii colective din motive financiare. Într-o societate în care drepturile de proprietate nu pot fi transferate decât primului născut, șansele apariției unor fenomene de tipul panicii financiare sunt nule. Sunt nule întrucât nimeni nu poate vinde rapid, pe piață, bunurile de care dispune pentru a încerca să se salveze de la faliment (Smelser, 1962, 14). Panica financiară – ca formă de comportament colectiv – este specifică societăților în care bunurile deținute de indivizi pot fi tranzacționate rapid și fără constrângeri pe piața liberă (bursă, piață imobiliară etc.). Giddens și Duneier (2000, 517) furnizează un alt exemplu la capitolul structurilor favorizante: în Statele Unite ale Americii, religia și practicarea ei sunt independente de orice

interferență din partea guvernelor federale și statale; evident, guvernele nu intervin decât în măsura în care anumite practici religioase (e.g., poligamia) încalcă legile în vigoare. Acest cadru instituțional reprezintă o structură favorizantă pentru apariția și proliferarea mișcărilor sociale religioase, care au o influență importantă asupra vieții politice (vezi la acest punct susținerea acordată candidaților republicani la Președinția S.U.A. de mișcări religioase sau așa-numitele *faith-based [Christian] organizations*).

Proteste din ianuarie 2012 au avut loc într-o țară al cărei sistem politic este caracterizat, în termeni generali și formali, drept democratic. Desigur, democrația din România are încă o serie de deficiențe, dar mișcările de protest sunt fenomene normale chiar și în sistemele democratice cu disfuncționalități⁷. De ce totuși nemulțumirea populară generată de măsurile de austeritate și comportamentul guvernanților au luat această formă (i.e., participare relativ scăzută, eterogenitate mare a protestelor și temelor lor, grad scăzut de organizare)? De ce românii nu au protestat față de efectele măsurilor de austeritate și ale crizei economice în aceeași manieră în care au făcut-o grecii sau spaniolii? Cum se explică relativul insucces al unor proteste inițiate anterior de sindicate sau forțe politice din opoziție? De ce, potrivit abordărilor eseistice din media, reacțiile românilor par a se conforma unui tipar al mămăligii a cărei eventuală explozie necesită un timp mai îndelungat?

Pentru a răspunde acestor întrebări, apelez la noțiunea tiparelor ori a formelor politico-instituționale (Jepperson 1992, 2002; dar vezi și formulările anterioare ale lui John W. Meyer), care, alături de sistemul formal de organizare democratică, pot fi incluse în categoria structurilor favorizante a lui Smelser (1962). Jepperson (2002, 64-65) propune o tipologie a formelor politico-instituționale (*polity forms*) în funcție de două dimensiuni: organizarea

societății și sursa suveranității statale. Dimensiunea organizării societății se referă la măsura în care indivizi autonomi sau elemente corporatiste sunt percepute drept actori legitimi. Cea de a doua dimensiune se referă la poziționarea suveranității (centralism ori etatism pronunțat versus plasarea suveranității la nivelul societății și al indivizilor).

Pornind de la concepția lui Jepperson (1992), Schofer și Foucarde-Gourinchas (2001) au examinat modul în care tiparele politico-instituționale afectează participarea civică și politică într-un număr de 32 de țări, incluse în World Values Survey (în 1990 și 1991). Deși participarea civică este influențată de factori individuali, precum genul, vârsta sau nivelul de școlaritate, tiparele politico-instituționale au efecte semnificative sub raport statistic asupra nivelului participării civice și asupra formelor de participare civică. Spre exemplu, în S.U.A., numărul persoanelor care sunt membre ale unor asociații non-guvernamentale religioase sau al unor organizații ale așa-numitelor noi mișcări sociale (feministe, ecologiste) este mult mai ridicat decât în alte țări cu nivele similare de dezvoltare economică și democratică (Schofer și Foucarde-Gourinchas, 2001, 807). În schimb, în Germania, direcția dominantă de participare este cea a organizațiilor clasice precum sindicate, asociații profesionale sau partide politice. Deși au rate de sindicalizare comparabile, grevele sunt mai frecvente în Franța sau Grecia decât în țările scandinave.

În ceea ce privește tiparele politico-instituționale din România, ele sunt fără îndoială influențate atât de istoria recentă, cât și de tranziția postcomunistă. Deși la presiunile fostei Uniuni Sovietice, Polonia, Ungaria, fosta Cehoslovacie și România au adoptat configurații etatiste, între aceste țări au existat diferențe notabile în ceea ce privește organizarea societății înainte de 1989. Polonia comunistă cu a sa influență bisericească și cu sindicatul liber „Soli-

daritatea” era mai degrabă corporatistă în organizarea societății civile. Ivan Szelényi a sintetizat pertinent aceste diferențe instituționale după cum urmează: „În vreme ce maghiarii [din 1970 până în 1980 – n.a.] au încercat să își mărească autonomia în raport cu statul socialist prin intermediul economiei secundare (urmând așadar o strategie *individualistă*), polonezii au contestat structurile de putere direct prin intermediul sferei politice, prin sindicate libere [...] prin organizații *politice* și prin *acțiune colectivă*” (Szelényi, 1988, 57).

România lui Ceaușescu nu a cunoscut forme de opoziție comparabile celor din Ungaria, Polonia sau fosta Cehoslovacie⁸. Deși imediat după 1990 structurile asociative politice și civice au proliferat, tribulațiile tranziției postcomuniste au șubrezit tânăra societate civilă românească. Așa cum o atestă datele unor cercetări comparative la nivel internațional (e.g., World Values Survey, the European Social Survey), nivelul participării civice și politice este mai scăzut în România decât în alte foste „țări surori”. Potrivit Freedom House (2012), chiar dacă sindicatele au reușit să organizeze manifestări de protest, iar unele organizații au avut rezultate notabile în alte domenii, societatea civilă românească suferă pe fondul unei neîncrederi publice generalizate, penuriei de resurse financiare și al lipsei sprijinului popular (Ștefan și Ioniță, 2012, 435). Scorul Freedom House al dezvoltării și funcționării societății civile românești, în 2011, era inferior celui înregistrat de Cehia, Slovacia, Polonia, Ungaria și chiar Bulgaria.

Participarea civică este favorizată și de nivelul încrederii interpersonale, care reprezintă în opinia lui Putnam (1993) o componentă a capitalului social. Potrivit datelor din World Values Survey, într-un clasament al fostelor țări comuniste din Central și Estul Europei, România se află pe ultimul loc în privința încrederii sociale ori a încrederii generalizate, măsurată prin

răspunsul la întrebarea: „În opinia dvs., se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni?” Mai exact, doar 14,9% dintre români susțin că se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni; valorile încrederii sociale înregistrate pentru alte țări din regiune sunt următoarele: Bulgaria – 28,9%; Republica Cehă – 27,5%; Polonia – 23,7%; Rusia – 28,4%; Slovacia – 21,9%; Ucraina – 29,1%; Ungaria – 25,9% (Bjørnskov, 2008, 283)⁹.

Structurile favorizante ale protestelor din ianuarie 2012 trebuie așadar gândite în cheia tiparului politico-instituțional al României contemporane; axele principale ale acestui tipar sunt *etatism pronunțat* și *fragmentare societală* (în termenii lui Jepperson, 2002), pe fondul unei *neîncrederi sociale generalizate*. Acest tipar este responsabil de nivelul scăzut al participării civice și mobilizării populare, sintetizat plastic în formularea „mămăliga explodează greu”.

Tensiuni structurale

Principalele tensiuni structurale au fost generate de dificultățile economice și modul în care factorul politic a înțeles să gestioneze aceste dificultăți. Spre deosebire de alte foste țări socialiste, tranziția economică din România a fost mult mai sinuoasă, îndelungată și costisitoare. Spre exemplu, dacă la finele primei decade a tranziției postcomuniste *Polonia și Ungaria înregistraseră deja creșteri economice semnificative*, PIB-ul României a înregistrat o valoare superioară celui din 1989 *abia în anul 2005* (European Bank for Reconstruction and Development – EBRD, 2011). Comparativ cu alte țări din regiune, perioada de relativă creștere și bunăstare a României a fost mai scurtă (2004-2008); o mare parte a acestei creșteri a fost bazată pe consum, stimulat de politici relaxate de creditare și pe remitențele românilor aflați la muncă în străinătate în Spania și Italia.

Din rațiuni electorale (i.e., alegerile locale și generale din 2008 și alegerile prezidențiale din 2009), guvernele din perioada 2007-2009 au ignorat semnalele crizei financiare globale. La finele lui 2009, România a înregistrat o scădere cu 7,1% a PIB-ului comparativ cu 2008. Similar, nivelul investițiilor străine directe s-a redus de la peste 13 miliarde de dolari în 2008 la 4,9 miliarde în 2009 (EBRD, 2011, 148).

La începutul anului 2010, președintele Traian Băsescu și guvernul Boc au admis că România se găsește într-un impas economic serios. Pentru a evita colapsul, a fost nevoie de împrumuturi externe de la Fondul Monetar Internațional (FMI) și foruri financiare europene, care au condiționat acordarea împrumuturilor de adoptarea unor măsuri de restructurare. În mai 2010, în urma discuțiilor cu FMI, președintele Traian Băsescu a anunțat o serie de măsuri de austeritate: tăierea salariilor personalului bugetar cu 25% și tăierea pensiilor cu 10%. De teama unor reacții de contestare masivă, liderii PD-L au renunțat ulterior la tăierea pensiilor, dar au impozitat unele dintre ele și au mărit TVA-ul de la 19% la 24%. Aceste măsuri s-au adăugat adoptării impozitului forfetar în 2009 care, potrivit unor estimări oficiale, ar fi condus la dispariția a 150.000 de întreprinderi mici și mijlocii.

Efectele măsurilor de austeritate nu au întârziat să apară și au fost amplificate de politicile de restructurare a sectorului de stat prin concedieri. Veniturile populației și consumul au înregistrat scăderi importante, iar sărăcia și inegalitățile de venit s-au accentuat¹⁰. Reflectarea subiectivă a deteriorării nivelului de trai este un factor important în economia tensiunilor structurale ce pot genera proteste sociale. Astfel, potrivit unui sondaj al Centrului de Sociologie Urbană și Regională – CURS, la finele anului 2011, 25% dintre respondenți declarau că „veniturile din gospodărie le ajung pentru un trai decent dar nu le permit cumpărarea unor bunuri mai scumpe”; 42%

susțineau că „veniturile gospodăriei le ajung *numai* pentru strictul necesar”, iar 24% apreciau că „veniturile gospodăriei *nu le ajung nici pentru strictul necesar*”. Doar 2% dintre cei intervievați susțineau că veniturile gospodăriei le permit să aibă tot ce își doresc, fără nici o restrângere” și 6% afirmau că „veniturile gospodăriei le permit cumpărarea unor bunuri mai scumpe cu restricții în alte domenii”; 1% dintre respondenți nu au răspuns la această întrebare¹¹. Cu alte cuvinte, două treimi dintre respondenți susțineau că veniturile gospodăriei îi situează sub limita unui trai decent. De asemenea, 49% dintre cei intervievați afirmau că o duc mai prost comparativ cu un an în urmă, iar 10% că o duc mult mai prost. Circa o treime dintre respondenți (32%) considerau că o duc la fel ca anul trecut, în vreme ce doar 8% susțineau că o duc mai bine sau mult mai bine comparativ cu anul trecut.

În termeni generali, același sondaj CURS releva faptul că 84% dintre intervievați considerau că lucrurile în România merg într-o direcție greșită și doar 11% susțineau că direcția este bună, în vreme ce 5% dintre respondenți nu au răspuns la această întrebare¹². „Optimiștii” (i.e., cei care afirmau că lucrurile în țară merg într-o direcție bună) erau recrutați cu precădere dintre bărbați, persoane cu studii medii și – nesurprinzător – votanți PD-L și simpatizanți ai președintelui Traian Băsescu.

Nu este aici locul unei discuții amănunțite asupra măsurilor de austeritate luate de guvernul Boc; fără îndoială, nu erau singurele soluții posibile, însă orice forță politică care ar fi luat decizii similare și-ar fi pierdut o parte din sprijinul popular. Acesta a fost și cazul PD-L, care a scăzut în preferințele electoratului de la circa 32% la alegerile parlamentare din noiembrie 2008 la 19% în decembrie 2011, potrivit estimărilor CURS. (Sondajul CURS a fost realizat înainte de episodul Arafat și protestele ce i-au urmat; PD-L a înregistrat o scădere după manifestațiile din ianuarie

2012.) Ar fi greșit să punem scăderea scorului PD-L exclusiv pe seama adoptării unor măsuri de austeritate extrem de dure. Nemulțumirea populară față de guvernul Boc a fost amplificată și de absența unei strategii de comunicare adecvată. Potrivit focus-grupurilor pe teme social-politice realizate de CURS de-a lungul anului 2011, declarațiile unor consilieri pe probleme economice ai primului ministru Emil Boc și cele ale unor purtători de cuvânt ai PD-L sau ai guvernului au subminat pe mai departe sprijinul față de fostul guvern Boc.

Trebuie spus că nu doar principalul partid aflat la guvernare și Traian Băsescu au înregistrat pierderi de popularitate între 2010 și 2011; afectați au fost, se pare, și mulți alți actori instituționali. Astfel, potrivit aceluiași sondaj CURS, în decembrie 2011 doar 6% dintre respondenți aveau încredere multă sau foarte multă în Parlament; similar, doar 7% dintre cei intervievați aveau încredere multă sau foarte multă în partide politice¹³. Singurele instituții naționale care capitalizau încrederea a mai mult de jumătate dintre respondenți erau, la fel ca în anii anteriori, biserica (74% încredere multă sau foarte multă) și armata (58% încredere multă sau foarte multă). Nemulțumirile, anxietatea și tensiunile sociale atinseseră la finele anului 2011 cote însemnate.

Apariția și răspândirea unor opinii generalizate

Potrivit lui Smelser, „pentru coagularea unei acțiuni colective ce dorește să răspundă unor tensiuni structurale, o situație problematică existentă trebuie să capete semnificație pentru potențialii participanți [ori trebuie să își găsească expresia] într-un curent de opinie generalizat ce identifică în mod clar sursa tensiunilor structurale și caracteristicile acestei surse și definește anumite direcții de acțiune ca viabile sau adecvate” (Smelser 1962, 16). La acest

punct, concepția lui Smelser este similară perspectivei cadrelor sociale în analiza comportamentelor colective și a mișcărilor sociale (Snow et al., 1986; Snow și Benford, 1988, 1992; Snow et al., 2007). Această abordare pornește de la concepția lui Goffman (1974); potrivit acestuia, cadrele [sociale] reprezintă o schemă interpretativă care permite indivizilor să perceapă, identifice, eticheteze și atribuie semnificații evenimentelor ce se petrec în jurul lor, structurând astfel experiența practică și configurând direcții de acțiune viitoare (Goffman, 1974, 21; noțiunea lui Goffman are rădăcini în așa-numita teoremă a lui W. I. Thomas cu privire la procesul de definire al unei situații și consecințele acestei definiții).

Potrivit lui Snow și Benford (1988, 213), „cadrele sociale” reprezintă un eșafodaj conceptual crucial pentru mobilizarea și succesul unei mișcări sociale. Pe scurt, grupuri și indivizi operează cu diferite cadre sociale; mobilizarea pentru acțiune colectivă survine atunci când are loc o *aliniere a cadrelor sociale individuale într-un cadru unitar (master frame)*, potrivit lui Snow și Benford, 1992). Acest cadru unitar include definiții ale situației și problemelor, cauzele acestora, posibile modalități de soluționare și strategii de acțiune.

În cazul românesc, înainte de episodul Arafat, nemulțumirile legate de politicile guvernului Boc erau formulate în cadre dispartate. Angajații în sectorul de stat aveau propriile nemulțumiri generate de tăierile salariale; organizațiile sindicale din acest domeniu au inițiat manifestații de protest, dar acestea nu au reușit mobilizarea și a altor categorii de nemulțumiți. Polițiștii – o categorie de obicei puțin simpatizată – au reușit să își îmbunătățească imaginea publică prin manifestațiile de la Palatul Cotroceni, care au impus lozincă „Ieși afară! Javră ordinară!”¹⁴. Cu toate acestea, doleanțele și frustrările angajaților în sectorul de stat nu au rezonat cu pozițiile ori cadrele interpretative ale altor grupuri;

încrederea scăzută în liderii sindicali și percepțiile privitoare la corupția, așa-zisa lene funciară și incompetența funcționarilor publici („grașii de la stat”) au împiedicat solidarizarea altor grupuri cu această categorie socio-profesională.

Nemulțumirile pensionarilor față de nivelul scăzut al pensiilor și impozitarea acestora au stârnit probabil simpatie, dar nu au condus la acțiuni de solidarizare. Sindicatele din învățământul preuniversitar și cele ale cadrelor medicale au formulat numeroase critici cu privire la politica guvernului Boc în aceste domenii, dar revendicările lor nu au fost congruente cu cele ale altor grupuri. Acest lucru s-a datorat și faptului că vectorii de imagine ai coaliției guvernamentale au speculat abil stereotipuri negative referitoare la profesori, medici și asistente, portretizându-i drept farisei care se plâng de nivelul scăzut al veniturilor când, de fapt, au câștiguri însemnate și neimpozitate din meditații (în cazul profesorilor) sau din cadouri, mici atenții și spagă (în cazul personalului sanitar). Și micii întreprinzători privați, patronii sau managerii unor mari companii private au avut propriile nemulțumiri referitoare la impozitarea excesivă, creșterea TVA-ului, comportamentul prădalnic al funcționarilor publici și corupția acestora, concurența neloială și interferența politicului în bunul mers al afacerilor. Aceste nemulțumiri au fost exprimate în repetate rânduri de reprezentanți ai patronatului în mass-media. Având în vedere stereotipurile negative și imaginea dezastruoasă a „capitaliștilor” în rândul opiniei publice din România, plângerile patronatului au fost tratate de publicul larg cu scepticism și indiferență. În același timp, în toate categoriile menționate anterior, existau nemulțumiri legate și de modul în care puterea reacționa față de doleanțele cetățenilor. Potrivit studiilor calitative (focus-grupuri) realizate de CURS de-a lungul anului 2011, când nu dădeau dovadă de surzenie socială, reprezentanții principalului partid aflat la guvernare (PD-

L) erau percepuți că tratează nemulțumirile populare cu dispreț și adversitate.

În ciuda fragmentării lor, *aceste cadre interpretative aveau câteva elemente comune: sursele imediate ale nemulțumirilor erau reprezentate de politicieni, politicianism, guvernul Boc și mai ales de președintele Traian Băsescu*. Acesta din urmă reușise să-și diminueze serios capitalul de simpatie populară prin asumarea responsabilității în privința măsurilor de austeritate și prin alte gesturi sau declarații care au stârnit consternare în rândul unor categorii de public (a se vedea la acest punct declarațiile sale privind capacitatea școlii românești de a produce [numai] tâmpiți sau cele referitoare la caracterul trădător al abdicării fostului Rege Mihai). *Nu trebuie ignorat faptul că un rol covârșitor în răspândirea unor opinii generalizate cu privire la sursa actualelor tensiuni structurale l-au avut posturile TV de știri cu o poziție clar partizană (anti-Băsescu, anti-PDL și pro-opoziție), posturi ce aveau o audiență net superioară canalelor TV ce simpatizează cu actuala putere*¹⁵.

Factori precipitanți și mobilizarea pentru acțiune colectivă

„Episodul Raed Arafat” a reprezentat scânteia protestelor. Pe baza raportului unei comisii prezidențiale privind problemele în sistemul de sănătate, președintele Traian Băsescu a înaintat un proiect de lege a sănătății, proiect ce a fost imediat asumat de Guvernul Boc. Proiectul legii sănătății avea o serie de prevederi care au stârnit nemulțumirea unor actori din sistem (medici, manageri de spitale etc.); dialogul pe marginea proiectului de lege a fost, se pare, mimat, iar părerile unor specialiști din sistemul medical au fost ignorate. Potrivit reprezentanților puterii, noua lege ar fi trebuit să fie adoptată prin asumarea răspunderii cât mai urgent, pentru a respecta acordurile încheiate cu FMI. Adoptarea de

legi prin procedura de asumare a răspunderii în Parlament este o procedură perfect legală din punctul de vedere al Constituției României. Problemele apar atunci când această procedură excepțională devine o regulă. În această situație apar evidente tensiuni între *moralitatea și legalitatea* procesului legislativ¹⁶. Intenția de a adopta noua lege a sănătății prin asumarea răspunderii a stârnit și alte nemulțumiri, întrucât venea după o serie îndelungată de asumări ale răspunderii pe legi ce au vizat noile coduri civile și penale, educația, pensiile, salarizarea unitară, raționalizarea aparatului public sau restabilirea echilibrului bugetar.

Printre alte noutăți, proiectul de reformă al sistemului de sănătate prevedea posibilitatea intrării unor firme private pe piața serviciilor medicale de urgență. Aceste servicii sunt în prezent monopol de stat și sunt coordonate de o structură inter-ministerială, SMURD – Serviciul Mobil de Urgență, Resuscitare și Descarcerare. SMURD este în bună măsură creația lui Raed Arafat, un cetățean român de origine palestiniană care a studiat medicina în România și care, imediat după căderea regimului comunist, a pus bazele acestei structuri independente la Târgu Mureș, cu ajutorul unor donații din străinătate. Eforturile depuse de Raed Arafat au avut rezultate notabile și au captat atenția autorităților centrale, care au decis modernizarea serviciilor de urgență pe baza modelului SMURD de la Târgu Mureș. Doctorul Arafat a fost cooptat în structurile guvernamentale pentru a conduce și dezvolta la nivel național SMURD; potrivit unor observatori externi, SMURD reprezintă în acest moment un exemplu de bune practici la nivel internațional, superior în unele privințe unor sisteme de urgență din țări europene avansate.

Raed Arafat și-a exprimat opoziția cu privire la intrarea unor actori privați pe piața serviciilor medicale de urgență. Din motive necunoscute, atitudinea lui Arafat a fost interpretată de președintele Băsescu în termenii unei respingeri a noii legi a

sănătății în ansamblul ei. Într-un interviu acordat Televiziunii Române în 21 decembrie 2011, președintele declara: „Am avut o discuție cu Raed Arafat, cel care a creat sistemul SMURD. Dacă este vreun dușman mai mare al apariției încă unui sistem privat de sănătate, el se numește Raed Arafat, uitând că el a fost fundație la Târgu Mureș. Și eu am contribuit cu 2% din salariu pentru că făcea un lucru bun” (RTV.net, 2011).

Medicul Arafat a fost ulterior solicitat să explice spusele președintelui. Lucrurile au luat o turnură neașteptată în 9 ianuarie 2012, când, în cadrul unei emisiuni la Realitatea TV care îl avea ca invitat pe Raed Arafat, Traian Băsescu a intervenit telefonic pentru a-și expune părerea despre proiectul legii sănătății și poziția lui Arafat, căruia i-a reproșat că are vederi stângiste și provoacă o psihoză publică. Spre finalul intervenției, președintele a pus paie pe foc afirmând că „Dacă [Sub-Secretarul de Stat Raed Arafat – n. a.] nu găsește înțelegere [la Ministrul Sănătății – n. a.], poate și are alt punct de vedere decât propriul lui ministru, ori trebuie să plece ministru, ori secretarul de stat. Cine credeți că pleacă? Ghici ghicitoarea mea!” (Gandul.info, 2012).

Răspunsul la ghicitoarea președintelui a venit a doua zi, când Raed Arafat și-a anunțat intenția de a demisiona din funcția de Secretar de Stat în Ministerul Sănătății. În aceeași seară, prin intermediul rețelelor de socializare on-line, în Piața Universității din București s-au strâns circa 12-15 persoane pentru a-și exprima solidaritatea cu Raed Arafat și a condamna atitudinea președintelui¹⁷. În 12 ianuarie, în Târgu Mureș – locul de naștere al SMURD – s-a organizat un miting pentru susținerea lui Raed Arafat. La mitingul și marșul de susținere din Târgu Mureș au participat între 1.500 și 3.000 de persoane, cu lumânări și pancarte pe care se putea citi „Respect pentru SMURD”, „Fatal Error 404: Democracy not found”, „Noi pentru

SMURD, SMURD pentru noi”, „Raed Arafat suntem alături de tine”, „Respect pentru Raed Arafat, greată față de Băsescu”, „Nu ne luați dreptul la viață”, „Raed Arafat un model de urmat, Băsescu un model de... /Unul construiește de 20 de ani, celălalt dă rămă de circa opt ani”, „Privatizarea UCIDE” („Manifestație de susținere a doctorului Arafat la Târgu Mureș”, 2012). Manifestanții de la Târgu Mureș au scandat: „Vrem să trăim, nu vrem să murim!”, „Haideti cu noi!”, „Jos Băsescu!”, „Arafat nu uita, noi suntem de partea ta!”, „Murim, luptăm!/ SMURD-ul îl apărăm!”, „Arafat, nu uita! Mureșu-i de partea ta!”, „Afară din țară/Cu javra ordinară!”, „România, trezește-te!”. A doua zi, 13 ianuarie 2012, sute de protestatari s-au adunat în Piața Universității pentru a-l susține pe Raed Arafat; proteste similare au avut loc în alte orașe ale țării¹⁸.

Cum s-ar putea explica mobilizarea cetățenilor în urma episodului Arafat? În fond, până la acest incident românii au avut numeroase motive de nemulțumire (e.g., tăierile salariale, creșterea TVA-ului, adoptarea noului cod al muncii, scăderea dramatică a veniturilor, raționalizarea asistenței sociale, concedierile), dar mămăliga nu a explodat. Așa cum am discutat anterior, până în 9 ianuarie 2012, chiar dacă mulți împărtășeau o aceeași viziune asupra sursei tensiunilor structurale, cadrele sociale ale nemulțumirii publice erau relativ răzlețe și incongruente. A fost nevoie de un eveniment care să construiască punți între aceste cadre sociale de nemulțumire izolate (*frame bridging* potrivit lui Snow et al., 1986). Intervenția televizată a președintelui Băsescu din 9 ianuarie 2012 și demisia ulterioară a lui Raed Arafat au constituit episodul care a permis convergența opiniilor și a sentimentelor publice de frustrare în raport cu actuala situație economică și politică din țară.

Prin incidentul Arafat, o bună parte a opiniei publice a considerat că actuala putere reprezentată de președintele Traian

Bănescu a încălcat un prag simbolic de decență și suportabilitate. Dacă până atunci o mare parte a românilor a rezistat cu stoicism crizei economice, perceputul atac asupra unei persoane care se bucura de o largă simpatie a condus la răbufnirea publică ce face obiectul acestui studiu. Ulterior, în cadrul protestelor de la București și din alte orașe, am asistat la ceea ce Snow et al. (1986) numeau procese de amplificare și extensie ale cadrului social al nemulțumirii populare (*frame amplification* și *frame extension*). De altfel, din acest punct de vedere, protestele din ianuarie 2012 și fenomenul Pieței Universității din 1990 se aseamănă. În 22 și 23 aprilie 1990, după un miting electoral al PNȚCD în Piața Aviatorilor din București, unii participanți printre care și „revoluționari” ocupă temporar Piața Universității; Dumitru Dincă, unul dintre liderii revoluționarilor este arestat pentru câteva ore și apoi eliberat (Ștefănescu, 2010, 68-69). Ca reacție la acest incident, unii manifestați rămân peste noapte în zona Pieței Universității. Alături de manifestați se află și patru călugărițe, contestatate ale fostului Patriarh Teoctist. În dimineața zilei de 24 aprilie, autoritățile intervin în forță, iar una dintre călugărițe este lovită cu sălbăticie de polițiști; „Vrei democrație? Na democrație!” ar fi fost cuvintele ce au însoțit corecțiile fizice aplicate călugăriței. Acest incident ar putea fi considerat scânteia care a dus ulterior la mobilizarea unui număr impresionant de oameni în Piață și la ocuparea acesteia. Agresiunea îndreptată împotriva călugăriței a fost percepută drept un abuz nejustificat; prin acest gest, o parte a opiniei publice din București a considerat că puterea de atunci a încălcat un prag simbolic de suportabilitate și decență. (Pentru analize ale Pieței Universității din 1990, vezi Abraham, 1990; Berindei, Combes și Planche, 2006; Gussi, 2002; Verdery și Kligman, 1992.)

Modul în care au operat factorii de control social

Pentru Smelser (1962), această componentă ori factor are o influență covârșitoare asupra emergenței comportamentelor colective și a mișcărilor sociale. Potrivit modelului valorii adăugate a lui Smelser, efectele altor factori determinanți pot fi disipate ori neutralizate de acțiunea acestui din urmă factor. Elementele de control social trebuie înțelese în sens larg, incluzând nu numai instituțiile de ordine publică, ci și reacțiile reprezentanților puterii politice. După cum am precizat anterior, controversele stărnite de declarațiile președintelui din 21 decembrie 2011 au fost amplificate de intervenția televizată a lui Traian Bănescu la postul Realitatea TV, în 9 ianuarie 2012, și demisia lui Raed Arafat. Mitingurile de susținere a doctorului Arafat din 12-14 ianuarie au fost tratate cu indiferență sau luate în derâdere de reprezentanții coaliției guvernamentale. Amplificarea protestelor în zilele următoare a provocat derută și reacții surprinzătoare din partea forțelor de ordine și a unor politicieni PD-L.

Protestele din București au atins un punct culminant în zilele de 13-15 ianuarie. În seara zilei de 15 ianuarie, așa-zise grupuri de huligani ori ultrași au avut altercații cu forțele de ordine, altercații care au degenerat în confruntări violente până în zorii zilei de 16 ianuarie. Remarcabil, majoritatea protestatarilor s-a delimitat de aceste grupuri de suporteri, refuzând să se lase antrenate într-o spirală a violenței. Confruntările dintre jandarmie și așa-ziii ultrași au avut loc între Piața Universității și Piața Unirii și s-au soldat cu răniți, distrugerii ale mobilierului urban și incendierea unor chioșcuri de presă și a unei mașini. În 16 ianuarie, manifestațiile au continuat și – din nou – au avut loc ciocniri între așa-ziii ultrași și forțele de ordine. De această dată au fost chemate trupele speciale de intervenție ale jandarmiei. Para-

doxal, deși confruntările din 16 ianuarie au antrenat un număr mai scăzut de beligeranți, forțele de ordine au dat dovadă de exces de zel reținând un număr de aproximativ 150 de persoane. Cu o noapte înainte, când numărul actelor de violență și al „ultrașilor” implicați în ele a fost semnificativ mai mare, jandarmeria reținuse doar 32 de persoane¹⁹. Potrivit unor numeroase relatări din mass-media, pe parcursul desfășurării protestelor au avut loc și alte incidente izolate între forțele de ordine și unii protestatari. Unele incidente s-au petrecut în ziua de 19 ianuarie, când o parte dintre participanții la mitingul USL organizat la Arcul de Triumf s-au alăturat ulterior celor din Piața Universității, ocupând pentru un timp carosabilul²⁰. Acestor incidente li s-au adăugat și acțiuni de intimidare din partea unor „civili” sau reprezentanți ai jandarmeriei. Toate aceste evenimente ce țin de dinamica Pieței la nivel micro merită desigur o discuție și analiză separată, aflată dincolo de scopurile demersului meu.

Încercând să minimizeze importanța protestelor, unii reprezentanți ai PD-L (e.g., Teodor Baconschi) i-au luat în derâdere pe manifestanți, numindu-i „mahalaua violentă și ineptă, încolonată ca minerii odioasă”, „viermi” sau „ciumpalaci” – fapt ce a amplificat nemulțumirea populară (e drept, și cu ajutorul unei mediatizări intense). Ulterior, Baconschi și-a retras de pe blog postarea în care îi caracterizase pe protestatari drept „mahala,” deși, a spus el, termenii folosiți au fost deosebit de blânzi în raport cu o incipientă mișcare anarhistă. Baconschi a fost totuși demis din funcția de Ministru al Afacerilor Externe de către Emil Boc în 23 ianuarie 2012; motivul demiterii l-ar fi constituit chiar declarațiile jignitoare la adresa manifestanților. La o zi după postarea pe blog a considerațiilor lui Baconschi, în 18 ianuarie 2012, secretarul general al PD-L, Ioan Olteanu, și-a cerut public scuze în numele colegilor de partid care i-au jignit pe manifestanți, anunțând că va propune forurilor superioare de partid

inițierea unor ample consultări cu societatea civilă. În încercarea de a calma spiritele, președintele Traian Băsescu s-a abținut de la alte declarații și ulterior a spus public că recomandă guvernului retragerea proiectului de lege privind reforma sistemului de sănătate. Raed Arafat a fost invitat să revină pe același post în Ministerul Sănătății și invitația a fost acceptată în 17 ianuarie 2012. În tot acest timp, Arafat a mulțumit public pentru gesturile de susținere și a reiterat că nu dorește în nici un fel să încurajeze mișcări de protest. Ulterior revenirii lui Arafat, protestele au început să scadă treptat în amploare mai ales pe fondul unor condiții meteo extrem de nefavorabile. În cele din urmă, în data de 6 februarie 2012, Emil Boc și-a dat demisia, gest ce a generat satisfacție în rândurile manifestanților din Piață, dar nu a stins definitiv protestele. Înainte de a trece la secțiunea următoare, ar trebui reiterate o serie de elemente importante. Modelul structural-secvențial prezentat anterior poate lăsa impresia că protestele din ianuarie 2012 ar fi o simplă sumă a unor nemulțumiri și că aceste proteste ar reprezenta doar reacții la niște măsuri ori evenimente punctuale. După cum voi arăta în paginile următoare, răbufnirea populară de la începutul lui 2012 este mai mult decât o simplă însumare a unor nemulțumiri economice sau sociale. Temele de protest și gramatica nemulțumirilor din Piața Universității (dar și din alte orașe ale țării) par a indica faptul că este vorba de o criză mai profundă a sistemului politic autohton²¹.

Taxonomii, asemănări și deosebiri cu alte proteste

Așa cum am menționat la începutul acestui studiu, manifestațiile din Piața Universității din 2012 s-au remarcat prin diversitatea mare a participanților și a temelor de protest. În 2012, în Piața Univer-

sității s-au aflat împreună pensionari, studenți, șomeri, elevi, membri ai galeriilor unor echipe de fotbal, persoane active (e.g., funcționari, profesori de liceu și cadre didactice universitare, angajați ai unor companii multinaționale, hipsteri). Deși au existat teme ori laitmotive majore (i.e., susținerea lui Raed Arafat, cereri privind demisiile primului ministru și a președintelui Traian Băsescu), subtemele de protest au fost extrem de variate. Acest lucru este atestat și de multitudinea lozincilor vehiculate în piață: „Jos Taxa Auto!”, „[Susținem] Legea Cojocarui”, „Jos Legea Mitică Dragomir!”, „Dacii liberi nu au nevoie de lideri!”, „Drepturile noastre nu sunt profiturile voastre!”, „Generația Facebook se află aici”, „Nu suntem sclavii marelui capital!”, „Deșteaptă-te, românc!”, „Vă rugăm să ne scuzați/Nu producem cât furați!”, „Salvați Roșia Montană!” sau „Now is the winter of our discontent – *Suckerspear*” (în engleză, în original).

Taxonomii

Pe fundalul acestei diversități, ar fi utilă totuși clasificarea protestelor din ianuarie 2012 din perspectiva scopului, caracterului, duratei și organizării lor. Din punctul de vedere al scopurilor vizate, Smelser (1962) face distincția dintre comportamente colective și mișcări sociale orientate către susținerea unor valori (*value-oriented*) și cele orientate către susținerea unor norme și principii (*norm-oriented*). Diferența dintre cele două tipuri este dată de faptul că mișcărilor sociale și comportamentele colective orientate către susținerea unor valori (*value-oriented*) sunt mult mai apropiate mișcărilor revoluționare, care vizează inducerea unei schimbări radicale sistemului politic și economic. Manifestațiile din Piața Universității din 2012 se încadrează în tipul mișcărilor de protest orientate către susținerea unor norme și principii (*norm-*

oriented). Fără îndoială, în piață au existat indivizi care privesc probabil cu nostalgie trecutul comunist și care ar dori o revenire la unele modele de organizare specifice defunctului regim (e.g., protecție socială sporită, garantarea locului de muncă). Marea majoritate a protestatarilor din ianuarie 2012 nu a contestat în sine valorile democratice, ci a denunțat un perceput deficit de democrație (i.e., surzenia socială, atitudinea de superioritate și dispreț manifestate de putere, practica guvernării prin asumarea răspunderii ori prin decret, intenția de a comasa alegerile locale și cele parlamentare, tarele clasei politice românești [politicianismul], corupția din politică și din sistemul birocratic autohton)²².

Atât printre susținătorii USL, cât și în rândurile simpatizanților USL au existat analiști care au considerat că protestele au un caracter antisistem. Pentru comentarii de centru-dreapta, protestele din ianuarie 2012 au fost anti-sistem întrucât manifestații ar fi negat principiile democratice și meritele indiscutabile ale economiei de piață în viziune neo-conservatoare. Protestarii din București și din alte orașe reprezentau, în viziunea fostului Ministru de Externe Baconschi, „mahalaua ineptă” (ce alcătuita un posibil „nucleu al unei mișcări anarhiste”), erau „viermi” (potrivit senatorului PD-L Iulian Urban) sau – psihanalitic – „indivizi nevrotici” (Sever Voinescu, purtător de cuvânt al PD-L), care refuzau cu obstinație să sesizeze beneficiile macroeconomice ale măsurilor de austeritate și caracterul democratic al adoptării unor pachete legislative exclusiv prin procedura asumării răspunderii în Parlament.

Tot în rândurile simpatizanților fostei puteri circulau informații potrivit cărora o parte a manifestațiilor ar fi fost alcătuită din indivizi plătiți de opoziție și/sau de anumite televiziuni (în special de Antena 3). Cei „plătiți” s-ar fi regăsit printre manifestații aflați în fața Teatrului Național, chiar la marginea părții carosabile a bulevardului Magheru, acolo unde se

aflau de altfel reflectoarele și carele de transmisie ale televiziunilor. Extrem de interesant este faptul că aceleași opinii erau împărtășite și de unii manifestanți care aveau drept loc de întâlnire zona din fața Institutului de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” (zonă denumită popular „la Arhitectură”). Și aceștia susțineau că vizavi, în fața Teatrului Național, există un nucleu dur format din oameni plătiți de televiziuni sau de opoziție. Ca dovezi în sprijinul acestor afirmații, manifestanții din zona Facultății de Arhitectură invocau faptul că protestarii plătiți aflați pe partea opusă aveau o logistică mai bună (banere mai mari și instalații de sonorizare), că o parte dintre ei reveneau în zonă devreme (uneori chiar înaintea prânzului) și că pancartele lăsate peste noapte nu erau confiscate de jandarmi.

Pentru comentarii apropiați USL, eticheta „anti-sistem” era justificată întrucât manifestanții se opuneau „regimului Bănescu”, un regim catalogat uneori drept dictatorial sau totalitar. Evident, astfel de comentarii, cu o prezență ubicuă la Antena 3, Realitatea TV și România TV, nu ar fi putut probabil explica de ce, în condițiile în care regimul actual este într-adevăr dictatorial, atât ei, cât și protestarii mai sunt încă liberi, iar posturile TV, unde își exprimă zilnic opiniile anti-Bănescu, continuă să emită. De asemenea, televiziunile de știri critice la adresa actualului președinte și PD-L au evitat să prezinte și criticile aduse presei în Piață de unii protestarii din zona Facultății de Arhitectură (e.g., „Presa română/Este o minciună!”, „Oprțiți televizorul! Porniți Revoluția!”).

Eticheta „antisistem” nu este, în opinia mea, justificată. Cererile manifestanților vizau democratizarea reală și denunțau, așa cum am mai spus, deficitul de democrație din România. În ceea ce privește economia de piață, protestarii erau fără îndoială revoltați de inegalitățile și inechitățile existente, dar critica multor manifestanți viza

tipul de capitalism ce funcționează în România. Pornind de la analiza clasică a lui Weber (1968) și de la teoretizările ulterioare ale lui Eyal, Szelényi și Townsley (1998), prin comparație cu alte foste țări comuniste, România este mai apropiată de ideal-tipul „capitalismului politic” (Stoica, 2004). Pe scurt, pentru Weber (1968), capitalismul politic este definit prin obținerea de profituri uriașe prin forță și dominație ori prin înțelegeri oneroase cu și sub protecția autorităților politice. Capitalismul politic este opus capitalismului rațional (ori Vestic) și are efecte dezastruoase asupra creșterii economice și a bunăstării generale. Ceea ce denunțau mulți dintre protestarii din piață erau practicile asociate *acestei* forme de capitalism: acces la resurse bazat pe legături informale corupte (i.e., pile, cunoștințe, relații), condiționarea succesului economic de protecția politicului, sifonarea ori deturnarea resurselor statului către clienți apropiați puterii, obținerea de avantaje economice impresionante prin practici corupte și strategii de intimidare utilizate de o birocrăție de tip prădalnic. Toate aceste practici subsumate capitalismului politic ori „capitalismului de cumetrie” (în exprimarea plastică a lui Ion Iliescu) au generat și generează imense disparități sociale, polarizare socio-economică și pauperizarea majorității populației²³.

Din punctul de vedere al duratei – îndelungată *versus* scurtă, efemeră (Chelcea, 2008, 83) – protestele din ianuarie 2012 pot fi încadrate în rândul manifestărilor de protest desfășurate pe o perioadă îndelungată. În 10 ianuarie, imediat după demisia lui Raed Arafat, în urma unei mobilizări prin intermediul rețelelor de socializare, în Piața Universității din București s-au strâns aproximativ 12-15 manifestanți. Aceștia au fost păziți de 3 jandarmi și 4 polițiști care le solicitau informații cu privire la liderii protestului spontan. La Târgu Mureș – „locul de naștere” al SMURD – susținătorii lui Raed Arafat au organizat un miting de susținere în seara zilei de 12 ianuarie. Fără

îndoială, mitingul de la Târgu Mureș și mediatizarea sa au alimentat protestele din București și au determinat apariția unor manifestații similare în alte orașe. În Capitală, amploarea protestelor (înțeleasă ca număr de participanți) a înregistrat scăderi semnificative după demisia lui Emil Boc și înrăutățirea vremii. Unii protestatari au continuat să se adune în Piața Universității (i.e., în fața Teatrului Național și în fața Facultății de Arhitectură) și după demisia guvernului; la momentul încheierii acestui articol grupuri restrânse de oameni încă mai protestau în cele două locuri din centrul Bucureștiului.

În privința caracterului protestelor, manifestațiile bucureștenilor din ianuarie 2012 au avut preponderent un caracter pașnic. Au existat episoade de violență și mă refer aici îndeosebi la confruntările dintre jandarmerie și grupuri de protestatari despre care se spunea că sunt membri ai galeriilor unor echipe de fotbal (ultrași), confruntări ce au avut loc în seara zilei de 15 ianuarie și în seara zilei de 16 ianuarie 2012. Unii comentatori media au avansat ipoteze potrivit cărora „ultrașii” ar fi fost plătiți de apropiați ai unui partid aflat în coaliția de guvernare pentru a antrena majoritatea participanților pașnici într-un conflict violent generalizat. Alte voci – inspirându-se din evenimentele din 13 iunie 1990 – au speculat că „ultrașii” ar fi fost controlați de jandarmerie sau ar fi fost de fapt jandarmi în civil ce aveau drept scop incitarea la violențe pentru a putea ulterior justifica o intervenție masivă, în forță a jandarmilor.

Presupunând că cel puțin unul dintre scenariile de mai sus este adevărat, autorii lor au ignorat faptul că majoritatea participanților adunați în piață păreau a fi ferm atașați principiului non-violenței. De altfel, și din punctul de vedere al unor variabile socio-demografice, precum vârsta sau statutul ocupațional, cei mai mulți manifestați din Piața Universității *nu* se înscriau în tipul social al doritorilor de confruntări

violente, cum este cazul ultrașilor. Potrivit lui Mark Granovetter (1978), participarea în acțiuni colective de tipul ciocnirilor violente sau al răzmerițelor este influențată de numărul de oameni implicați în astfel de evenimente. Acest număr de participanți este reflectat în praguri *subiective* ale participării. Unii indivizi se alătură unei confruntări violente dacă cel puțin alte trei persoane (necunoscute) sunt deja implicate. Alți indivizi au praguri mai ridicate și pot decide să se alăture unei confruntări de stradă doar dacă la ea participă deja cel puțin 80 sau 90 de persoane. Pragurile individuale de participare sunt influențate de numeroși factori personali și situaționali. Se poate specula că „ultrașii” sunt persoane cu praguri de participare scăzute, dispuși să stârnească singuri o încăierare sau să se alăture imediat unei confruntări în care sunt implicate doar două persoane. Presupunții inițiatori din umbră ai confruntărilor violente dintre jandarmerie și așa-ziii ultrași au ignorat faptul că o generalizare a ciocnirilor era puțin probabilă în condițiile în care majoritatea protestatarilor (ori „non-ultrașii”) era alcătuită din persoane cu praguri ridicate de participare, definite în sensul lui Granovetter (1978).

Trebuie de asemenea spus că, deși violența nu s-a generalizat, forțele de ordine au dat uneori dovadă de exces de zel atât față de manifestații violente, cât și față de unii manifestați pașnici, jurnaliști sau simpli trecători. Au existat voci care au acuzat și tacticile de intimidare folosite de reprezentanți ai jandarmeriei, poliției și serviciilor secrete. Unele dintre aceste tactici de intimidare au constat din legitimarea și perchezițiile corporale ale unor potențiali manifestați sau simpli trecători prin zona Pieței Universității, infiltrarea printre protestatari, filmarea și fotografierea ostentativă a manifestațiilor.

Din punctul de vedere al organizării, protestele din ianuarie 2012 din Piața Universității au fost *spontane* și au avut la început un *nivel scăzut de organizare*;

ulterior, protestele din București au atins un nivel mediu de organizare. În conexiune cu punctul anterior, trebuie menționată o altă caracteristică importantă a protestelor din ianuarie 2012 din București, și anume *slaba structurare a manifestației din punctul de vedere al liderilor informalii*. Aceștia au existat, dar influența lor era limitată la nivelul unor subgrupuri, delimitate uneori și spațial (i.e., subgrupurile aflate în fața Teatrului Național *versus* sub-grupurile aflate vizavi, în zona Facultății de Arhitectură). Oricum, așa cum voi arăta în secțiunea următoare, din punctul de vedere al liderilor (informali și formali), Piața Universității din 2012 diferă semnificativ față de Piața Universității din 1990, care era mai bine organizată și avea niște lideri recunoscuți (Abraham, 1990).

Asemănări și deosebiri cu alte proteste

Manifestațiile publice și mișcările sociale sunt influențate de rețetele, experiența și memoria colectivă a unor evenimente similare anterioare (Benford et al., 2000). Voi începe prin a discuta asemănările și deosebirile dintre Piața Universității din 2012 și Piața Universității din 1990. Compararea cu manifestațiile din 1990 este justificată din următoarele motive: 1) atât în 1990, cât și în 2012 a fost vorba despre comportamente colective de protest (vezi la acest punct analiza lui Dorel Abraham, 1990); 2) atât în 1990, cât și în 2012 protestele i-au vizat pe cei aflați la putere, fiind în acest sens politice; 3) ambele proteste s-au desfășurat într-o zonă a Bucureștiului care este investită cu semnificații aparte în opinia publică (i.e., Piața Universității); 4) teme și simboluri ale Pieței Universității din 1990 au fost explicit asumate de manifestanți²⁴.

În ceea ce privește asemănările cu 1990, o primă asemănare am consemnat-o în paginile anterioare și se referă la factorii declanșatori. Ocuparea propriu-zisă a Pieței

Universității, în 1990, a avut loc în urma arestării lui Dumitru Dincă și a intervenției forțelor de ordine în dimineața zilei de 24 aprilie, când una dintre cele patru călugărițe ce se aflau alături de manifestanți a fost bătută cu sălbăticie de poliție (Ștefănescu, 2011). Corecția aplicată călugăriței a fost percepută ca abuz nejustificat și – așa cum spuneam anterior – ca o încălcare a unui prag simbolic de decență ori suportabilitate. În ianuarie 2012, scânteia protestelor a fost reprezentată de demisia (forțată) a lui Raed Arafat. Asemenea incidentului din 1990 cu agresarea călugăriței, episodul Arafat a fost perceput de unii oameni drept o încălcare a unei granițe simbolice de decență ori suportabilitate.

În 1990, oponenții lui Ion Iliescu au ales ca loc al protestului zona Pieței Universității unde, în noaptea lui 21 decembrie 1989, demonstrații antiCeaușescu au ridicat baricade și au rezistat eroic asaltului sălbatic al trupelor miliției, Securității și armatei. Protestele din 23 aprilie-13 iunie 1990 și violențele minerilor din 14-15 iunie au transformat Piața Universității într-un loc simbolic, încărcat de semnificații aparte. În ianuarie 2012, pentru a-și exprima nemulțumirile, protestatarii au ales exact acest loc, fapt care a amplificat panica guvernanților, care fuseseră oricum surprinși de reacția populară de susținere a doctorului Arafat.

După cum remarca Mircea Kivu (2012), și atunci și acum, autoritățile acuzau protestatarii că îngădesc dreptul cetățenilor (cu autoturisme) de a se deplasa liber în zonă. Și în 1990 și în 2012, protestatarii criticau TVR-ul, acuzând această instituție de subordonare și servilism politic, întrucât ignora ori prezenta tendențios manifestațiile din piață (Kivu, 2012). În ianuarie 2012, la fel ca în 1990, reprezentanții puterii sau canalele media apropiate acesteia identificau personaje dubioase printre manifestanți („legionari” atunci, „ultrași” acum) și acuzau opoziția de iresponsabilitate, destabilizare politică și ignorarea

interesului național (Kivu, 2012). Atât în 2012, cât și în 1990 manifestații acuzau puterea că ignoră principiile și idealurile democratice, susținând că democrația românească este deficitară. Și în 1990 și în 2012, etichetele denigratoare lansate de reprezentanți ai puterii au fost ingenios neutralizate de manifestații prin asumare explicită („golani” atunci, „viermi”, „mahala”, „ciumpalaci” acum). Zvonurile propagate prin intermediul unor mijloace de comunicare în masă sau cele apărute în rândurile manifestațiilor au fost fenomene comune protestelor din 1990 și 2012 (Abraham, 1990, 486-488). În ianuarie 2012 și în 1990, o temă majoră a discursului protestatar viza demisiile vârfurilor ierarhiei politice (Ion Iliescu atunci, Traian Băsescu în prezent).

În ceea ce privește *diferențele* dintre 1990 și 2012, o primă deosebire este dată de climatul general de opinie. În 1990, majoritatea absolută (și tăcută) a cetățenilor României și a bucureștenilor erau de partea puterii. De altfel, Ion Iliescu a câștigat primele alegeri prezidențiale cu un scor de 85,07%. Din acest punct de vedere, „golani” din Piața Universității erau absolut minoritari și insolțiți. În schimb, la sfârșitul lui 2011 și începutul lui 2012, sprijinul pentru guvern și actualul președinte aveau cote extrem de joase. Potrivit unui sondaj al Centrului de Sociologie Urbană și Regională – CURS, în decembrie 2011, doar 19% dintre cei intervievați aveau o părere bună sau foarte bună despre Emil Boc; similar, 21% dintre cei intervievați aveau o părere bună sau foarte bună despre Traian Băsescu²⁵. În termenii indicelui favorabilității opiniilor, valoarea sa pentru Emil Boc era de -4,16; altfel spus, pentru fiecare respondent care avea o părere favorabilă lui Emil Boc, existau peste 4 respondenți care aveau păreri defavorabile aceluiași Emil Boc. Valoarea indicelui favorabilității în cazul președintelui Traian Băsescu era de -3,71, ceea ce înseamnă că, pentru fiecare respondent cu o părere bună

sau foarte bună despre președinte, existau aproape 4 respondenți care aveau o părere proastă sau foarte proastă despre el. Sprijinul popular pentru Traian Băsescu era net diferit în 2012 comparativ cu 2007, când 74,48% dintre cei care au votat la Referendumul privind demiterea președintelui au votat împotriva, salvându-i astfel funcția și cariera politică.

În ciuda prevalenței opiniilor defavorabile actualei puteri, în ianuarie 2012, numărul participanților la manifestațiile din Piața Universității a fost semnificativ mai scăzut decât în 1990. (E drept, manifestațiile din 1990 au avut loc primăvara, fapt ce poate explica – parțial – diferențele de rate de participare din 2012 comparativ cu cele din 1990.) Așa cum remarca Mircea Kivu (2012), în 1990 protestele antiputere s-au limitat la București și Timișoara, în vreme ce în ianuarie 2012 protestele s-au desfășurat în 62 de orașe din țară. În 1990, protestele din Piața Universității au avut loc pe fondul unui monopol mediatic al TVR (Liberă). De altfel, manifestații de atunci vizau și spargerea acestui monopol prin înființarea unor posturi TV alternative. Înființarea televiziunii SOTI a fost unul dintre singurele câștiguri tangibile *immediate* ale Pieței Universității din 1990 (Kivu, 2012). În 2012, protestele s-au desfășurat pe fondul unei pluralități a mediilor de informare; mai mult, posturile TV de știri private favorabile demonstrațiilor din piață (e.g., Antena 3, Realitatea TV) aveau, combinat, o audiență semnificativ mai mare decât cea înregistrată de TVR sau de posturi private de știri care simpatizau cu puterea.

În 1990 au existat o serie de lideri informali expliciti asumați de protestatari (Abraham, 1990), în vreme ce în ianuarie 2012 protestatarii „au fost extrem de reticenți față de orice ieșire din rând” (Kivu, 2012). „Golania” sau „Zona Liberă de Neocomunism” a anului 1990 avea o tribună publică reprezentată de balconul Universității; o astfel de tribună a lipsit în

ianuarie 2012. Simpatia pentru forțele politice de opoziție și organizații non-guvernamentale a fost asumată public în 1990 (Abraham, 1990; Ștefănescu, 2011); în schimb, în 2012, protestatarii au respins explicit asocierea cu orice formațiuni politice (USL sau PP-DD sau Noua Dreaptă). Chiar manifestările de simpatie față de Regele Mihai au fost reținute, în ciuda faptului că fostul monarh se bucură azi de o favorabilitate semnificativ mai mare la nivel național decât în 1990. Deși acum printre manifestații s-au aflat membri ai unor ONG-uri, organizațiile în sine – deși au declarat că susțin revendicările celor din Piață – au preferat să nu își facă simțită prezența în mod explicit, de teama unei respingeri din partea manifestațiilor, așa cum s-a și întâmplat în cazul unor lideri politici (e.g., Petre Roman, Ludovic Orban) ce au venit în Piață. Prin comparație, în 1990, „în Piață își afirmau prezența zeci de organizații – [s-ar putea] zice că acolo s-au pus bazele societății civile [post-comuniste – n. a.]” (Kivu, 2012; Tismăneanu, 1990).

Piața Universității din 1990 era mult mai omogenă din punctul de vedere al vârstei participanților (i.e., tineri sau adulți-tineri în majoritate), al nivelului de școlaritate și al ocupației acestora (i.e., absolvenți de învățământ superior, intelectuali, persoane active). Piața Universității din 2012 a fost mult mai diversă, eterogenă, strângând laolaltă tineri, tineri-adulți, vârstnici, muncitori, șomeri, funcționari cu studii medii, hipsteri, angajați ai unor companii multinaționale, universitari, ultrași sau casnice. Diversitatea extremă a participanților la protestele din ianuarie 2012 și dinamica relațiilor dintre aceștia (e.g., fraternizări ad-hoc ale unor grupuri net diferite între ele, cum ar fi ultrașii și „feministele”) reprezintă aspecte importante care au dat o notă distinctivă acestor proteste; voi reveni asupra lor în secțiunea următoare.

Așa cum am spus anterior, protestele din ianuarie 2012 au fost influențate și de

alte elemente decât cele cu un caracter local. Mă refer aici la influența modelelor așa-numitei „societați mondiale” (*world society*) – un regim cultural-instituțional global a-statal (*stateless*), constituit pe baza unor rețele transnaționale dense, ce includ experți și organizații non-guvernamentale, regim ce furnizează tipare ce definesc modul în care actori sociali individuali sau colectivi ar trebui să „arate” și să se comporte pentru a avea legitimitate (Meyer, 2009). Tiparul instituțional al societății mondiale – cu rădăcini evidente în civilizația occidentală – are un impact major asupra tuturor actorilor, de la indivizi la birocrații de stat, generând o *remarcabilă similaritate organizatorică* în domeniul precum educație, management, drept, administrație publică, mediu, drepturile omului, asociații profesionale, sindicale sau de promovarea drepturilor unor minorități.

În protestele din București din ianuarie 2012 putem regăsi teme, vocabulare de motive și rețete de organizare globale ori comune protestelor din alte țări. Din acest punct de vedere, cu rezervele de rigoare, am putea vorbi de caracterul „glocal” (i.e., „global” și „local”) al protestelor din București. În cazul nostru, principalele componente globale sunt următoarele: 1) fondul protestelor a fost reprezentat de măsurile de austeritate, măsuri de austeritate pe care guvernele naționale (inclusiv Guvernul României) au trebuit să le ia ca răspuns la criza financiară și economică mondială; 2) rețeta soluțiilor de redresare economică a fost furnizată României (printre alte țări) de Fondul Monetar Internațional și Uniunea Europeană; intervenția FMI în politica economică a statelor aflate în situație de criză a fost îndelung contestată, cel puțin din punctul de vedere al rezultatelor obținute de acest organism financiar în diverse țări; 3) modalitățile de mobilizare s-au bazat pe noile tehnologii (rețele de socializare, telefoane mobile); televiziunile (îndeosebi posturile de știri private ce susțineau protestele) au avut un

cuvânt important de spus în atragerea de noi participanți, continuarea manifestațiilor începute în 12 ianuarie și condamnarea actelor de violență ale unor grupuri marginale în economia protestelor; 4) unele dintre subtemele protestelor din București țin de așa-numitele noi mișcări sociale (*new social movements*); în Piață au fost prezente reprezentante ale unor organizații feministe, susținători ai unor mișcări ecologiste, opozanți ai tratatului ACTA etc.; 4) unele teme și lozinci au fost împrumutate direct (chiar în engleză) din arsenalul unor mișcări precum Occupy Wall Street (OWS), Real Democracy Now sau al unor curente de stânga care protestează împotriva capitalismului contemporan, a unei percepțe imoralități a noii ordini mondiale financiare și împotriva disparităților sociale uriașe dintre elite și mase la nivel statal și a inechităților de dezvoltare generate de exploatarea țărilor sărace de către statele avansate sau companiile multinaționale din centrul sistemului mondial. (Lista de mai sus nu este exhaustivă.)

Proteste din București din 2012 au mai fost comparate cu așa-numita mișcare a „Indignaților” (*Indignados*), care a debutat în 15 mai 2011 în Spania. Există, fără îndoială, elemente comune celor două proteste, elemente comune care ilustrează tocmai influențele globale ori transnaționale despre care am discutat anterior. Protestele din Spania și cele din București sau din alte orașe ale României au folosit ca mijloace de mobilizare noile medii de comunicare (Internet, rețele de socializare, telefonie mobilă). Protestele din ambele țări au beneficiat de o mediatizare intensă care a sporit amploarea lor. Participanții la protestele din Spania și din România proveneau din categorii sociale extrem de diverse, cu interese și orientări ideologice diferite și în unele cazuri chiar opuse. În ciuda acestei eterogenități, și în Spania și în România au existat teme-liant ori laitmotive comune: nemulțumirea profundă față de politicile economice de austeritate care au condus la

scăderi semnificative ale veniturilor, sărăcie, șomaj; refuzul raționalizării (în variantă neoconservatoare) a sistemelor de asistență socială, educație, sănătate și pensii; corupția din politică și deficitele democratice; lipsa de responsabilitate a politicienilor; lăcomia sistemului bancar care a condus la criza financiară globală. Extrem de important, *una din temele comune protestelor din România și Spania (sau a celor din Grecia) era respingerea de către protestatari a partidelor politice și a modului dezastruos în care acestea înțeleg să îi reprezinte pe cetățeni* (vezi la acest punct pan-cartele din București cu „Toate partidele sunt compromise!”, „USL=PD-L=Aceeași mizerie!”, „Protestul nostru nu e campanie electorală!”, „Pierdut clasă politică. O declar nulă” sau varianta „Pierdut clasă politică. O declar nulă. Glumeam: nici nu am avut una!”). Această respingere nu poate fi interpretată ca indicator al unui caracter apolitic al acestor proteste, întrucât, așa cum ne arată istoria contemporană, mișcările sociale de masă reprezintă de fapt *un alt mod de a face politică* (McAdam în Benford et al., 2000, 2718). În aceste cazuri, cred că avem de-a face cu un refuz al *politicii-ca-până-acum*, un refuz al *vechiului mod de a face politică*. Rămâne de văzut în ce măsură aceste proteste vor genera noi forme de implicare politică și civică atât în tabăra cetățenilor, cât și a politicienilor. Oricum, atât protestele din Spania, cât și cele din România au avut unele efecte imediate în plan politic. În Spania, se consideră că protestele au generat pierderi electorale socialiștilor în alegerile anticipate din noiembrie 2011. (Decizia de a organiza alegeri anticipate fusese însă anunțată în martie 2011, înainte de începutul propriu-zis al protestelor.) În România, Raed Arafat a fost invitat să revină la Ministerul Sănătății, proiectul legii sănătății a fost retras, Teodor Baconschi a fost demis din funcția de ministru de externe, aplicarea noii taxe auto a fost suspendată, iar Emil Boc a demisio-

nat din funcția de prim-ministru. Nesurprinzător, strategii de relații publice ai președinției și guvernului au încercat să nege orice legătură între proteste și demisia lui Emil Boc, susținându-se că plecarea guvernului Boc fusese pusă la punct încă din decembrie 2011. Coincidență sau nu, Curtea Constituțională a declarat că alegerile locale și cele generale nu pot fi comasate; opoziția față de comasarea alegerilor a fost una dintre doleanțele protestatarilor din Piață.

Componentele locale care au dat culoare specifică protestelor din București s-au concretizat în teme de o diversitate remarcabilă: susținerea lui Raed Arafat (la început), legea Cojocar, Roșia Montană, modificarea taxei auto, legea Mitică Dragomir privind supporterii de fotbal, tăierile salariale, recalcularea pensiilor, proiectul (abandonat al) legii sănătății, corupția din aparatul administrativ la nivel central și local, corupția politicienilor, deficitul de democrație, aspecte legate de legea educației, asistența socială pentru creșterea copiilor sau critici adresate mass-mediei (care însă au fost relativ ignorate de unele posturi de televiziune sau publicații). Ținta comună a protestatarilor a fost președintele Traian Băsescu, perceput ca sursă a tuturor relelor. Fostul prim-ministru Emil Boc – a cărui demisie a fost de asemenea solicitată – a captat într-o mai mică măsură furia protestatarilor tocmai fiindcă era perceput ca un simplu executant ori marionetă a șefului statului. Tot la capitolul diferențe, trebuie menționate ratele diferite de participare la proteste în Spania și România. În Spania, potrivit unor estimări neoficiale, între 6,5 și 8 milioane de oameni au participat la aceste proteste de la debutul lor până în prezent. În diferite momente ale protestului, în diferite orașe ale Spaniei, numărul participanților s-a ridicat la zeci și sute de mii. Mobilizarea „Indignaților” a luat și forma unor marșuri către Madrid la care au luat parte zeci de mii de oameni din 16 orașe. Prin compa-

rație, participarea la protestele din România din ianuarie 2012 a avut cote insignifiante (câteva zeci de mii de oameni), care ar putea stârni zâmbete ironice din partea spaniolilor sau a grecilor. În ciuda dimensiunilor lor reduse, protestele din România au reușit totuși să provoace panică și dezorientare în rândul coaliției guvernamentale, deși confruntările dintre protestatari și forțele de ordine au fost mult mai puțin numeroase, violente și dure decât în Spania, dar guvernării români și-au dat seama că protestatarii din Piață se bucurau de sprijinul majorității populației. Închei această secțiune reiterând faptul că lista asemănarilor și deosebirilor dintre manifestațiile din Piața Universității din 2012 și cele din 1990, sau protestele spaniolilor din 2011 nu este nici pe departe exhaustivă; cititorii acestor rânduri pot desigur completa această listă cu alte exemple.

Diversitatea Pieței Universității 2012 prin prisma unor tipuri sociale

Spuneam anterior că una dintre trăsăturile definitorii ale protestelor de la începutul anului 2012 o reprezintă diversitatea surprinzătoare a participanților. În cazul „Golaniei” din 1990, omogenitatea socială a participanților a fost extrem de pronunțată; tipul dominant al participanților la „Zona Liberă de Neocomunism” era cel al intelectualului. Acest tip a căpătat de altfel și o reprezentare empirică schematică: o persoană relativ tânără, cu ochelari și/sau cu barbă și/sau cu păr lung, purtând blugi (evident, furnizați de regretatul Ion Rațiu și alte forțe politice din opoziție). Portretul-robot generic al intelectualului a fost folosit de minierii sosiți la București în încercarea lor de a-i găsi și sancționa pe participanții din Piață. Bucureșteni care nu aveau nici o legătură cu Piața, dar ale căror trăsături corespundeau accidental acestui

portret-robot au fost agresați de mineri și reținuți de autorități.

În ianuarie 2012, în Piață au fost prezenți nu doar intelectuali, ci și mulți muncitori, funcționari, șomeri, casnice, pensionari, ultrași, studenți și elevi. Pentru a analiza această eterogenitate extremă, fac apel la perspectiva abordării tipologice în sociologie. Potrivit lui Paul Lazarsfeld, tipurile sunt construite în baza unui spațiu de atribute, prin operații de reducere funcțională, arbitrar numerică sau pragmatică (Lazarsfeld, 1972, 99, 101; pentru o exemplificare a folosirii perspectivei tipologice în analiza tranziției românești, vezi Sandu, 1996). Tipologiile se bazează pe o presupunție fundamentală referitoare la faptul că variabilele asociate unui fenomen se pot combina într-un număr mic de configurații (tipuri) relevante teoretic și empiric (Stinchcombe, 1968, 45-46). Pe de altă parte, tipologiile au funcția de a ilustra

relațiile dintre diverse variabile într-o manieră sintetică (Stinchcombe, 1968, 47). În demersurile exploratorii ce pun accent pe descrierea unui fapt sau fenomen, cum este cazul acestui studiu, tipologiile au rolul de a sistematiza și ordona observațiile empirice²⁶.

Având în vedere asemănările și deosebirile cu Piața Universității din 1990, propun o tipologie a protestatarilor din ianuarie 2012 în funcție de două variabile: 1) participare la manifestațiile din Piața Universității în 1990 (da/nu); 2) participare la manifestațiile din Piața Universității din ianuarie 2012 (da/nu). Evident, această tipologizare nu este singura posibilă; ea răspunde însă scopurilor acestui studiu și reprezintă un punct de pornire în configurarea altor tipologii²⁷. Din intersectarea celor două variabile, rezultă patru tipuri sociale, prezentate în Figura 1.

		<i>A participat în Piața Universității (PU) în 2012?</i>	
		Da	Nu
<i>A participat la Piața Universității (PU) în 1990?</i>	Da	Participant veteran Tipul 1	Veteran retras Tipul 2
	Nu	Participant fără experiență PU din 1990 Tipul 3	Neparticipant Tipul 4

Figura 1: Tipuri sociale ale protestatarilor din ianuarie 2012 în funcție de participarea la manifestațiile din Piața Universității din 1990

Despre tipurile 2 și 4 nu ar fi multe de spus întrucât ele includ persoane care nu au participat la proteste și, evident, pe care nu i-am putut intervieva în Piață. Ipotetic, în tipurile 2 și 4 s-ar putea regăsi persoane care susțin actuala coaliție guvernamentală sau pe Traian Băsescu. Tipul 2 „Veteranul retras” ar putea include foști participanți la Piața Universității în 1990 care sunt în

prezent total dezamăgiți și descumpăniți de evoluțiile politice și economice post-1990. Tot în rândurile „veteranilor retrași” am putea găsi și persoane care susțin revendicările din 2012, dar care, din motive personale (lipsă de timp, teamă etc.), nu s-au putut alătura manifestațiilor.

Tipurile 1 și 3 sunt cele mai interesante din punctul de vedere al acestei analize.

Tipul 1 este reprezentat de persoane care au participat în Piața Universității în 1990 și participă și în prezent. În acest tip regăsim următoarele categorii: 1) intelectuali contestatari și/sau dezamăgiți (de vârstă mijlocie și a treia); unii dintre ei vin pentru a retrăi momentele din aprilie-mai 1990, când erau desigur tineri, plini de speranță, fără copii, familii sau rate la bănci; 2) „revoluționari” (membri sau nu ai asociațiilor de revoluționari care s-au raliat protestului din 1990); 3) muncitori și persoane cu studii medii cu spirit civic, nemulțumiți atunci și acum de deficiențele sistemului.

Tipul 3, „Participant fără experiența Pieței Universității din 1990”, include următoarele grupuri: 1) membri ai galețiilor echipelor de fotbal (ultrași, în majoritate tineri); 2) provinciali aflați ocazional sau special în București; 3) copiii străzii și persoane fără adăpost; 4) „gură-cască”, băieții și fetele de cartier veniți în centru „să vadă care e treaba”, din plictiseală sau în lipsa altor mijloace materiale sau instituționale de a-și petrece timpul liber; 5) tineri și adulți-tineri care, datorită vârstei, nu au putut participa la manifestațiile din 1990, dar profită de această ocazie pentru a-și lua revanșa sau pentru că au aflat de la părinți ori din alte surse că protestele din 1990 erau „cool”. Din acest grup sau subtip fac parte liceeni, tineri șomeri, studenți, tineri intelectuali, corporatiști, hipsteri, șomeri, auto-proclamați radicali (de stânga și de dreapta); 6) persoane care, deși aveau vârsta necesară, nu au participat în 1990 în Piața Universității, dar au susținut revendicările acesteia; 7) persoane care, deși aveau vârsta necesară, nu au participat în 1990 în Piața Universității și care la vremea respectivă dezaprobau fenomenul; unii dintre aceștia i-au aplaudat probabil pe minerii veniți în București să planteze flori și băte în capetele studenților și intelectualilor. În acest grup sunt incluși muncitori industriali, șomeri, angajați cu studii medii, pensionari și casnice. (Citorii pot adăuga și alte subcategorii în lista de mai sus.)

Desigur, trebuie menționată prezența *fizică* (și nu neapărat *spirituală*) în rândurile tipurilor 1 și 3 a polițiștilor în civil, a lucrătorilor în diverse structuri informative și a membrilor unor partide politice.

Trebuie remarcată diversitatea mare a subcategoriilor aferente tipurilor majore de participanți. Fiecare ar merita o discuție separată, dar, din rațiuni ce țin de economia acestui studiu, mă opresc doar asupra unor subtipuri, extrem de interesante sociologic. Unul dintre ele este cel al așa-zisilor ultrași. Portretizați de mediile de informare apropiate puterii drept huligani, pleavă a societății, tineri dezmoșteniți, needucați și violenți, unii dintre reprezentanții lor au provocat stupeoare prin coerența discursului, civilitatea limbajului și nivelul înalt al pregătirii profesionale. Chiar dacă principala lor temă de nemulțumire viza așa-numita „Lege a lui Mitică [Dragomir]” privind violența pe stadioane, contrar așteptărilor, unii ultrași prezenți în Piață aveau opinii bine argumentate cu privire la cauzele actualei crize politico-economice și la soluțiile de ieșire din impas. Mai mult, au existat momente când temuții ultrași – ale căror atitudini macho sunt binecunoscute – au fraternizat cu reprezentante ale unor mișcări feministe, scandând „Cinste lor, cinste lor! Cinste ciumpalacelor!” La rândul lor, „feministele” au cântat împreună cu ultrașii refrenul „La pușcărie! Mitică [Dragomir] la pușcărie! La pușcăriiie, Mitică la pușcărie”. De altfel, *fluiditatea temelor și dinamica interacțiunilor dintre grupuri radical diferite au reprezentat o altă notă distinctivă a protestelor din ianuarie 2012*²⁸.

„Corporatistul” reprezintă un alt subtip fascinant. Unii dintre corporatiștii prezenți în Piață în ianuarie 2012 aveau vederi și sensibilități de stânga, la fel ca o parte a *yuppies* (*young, urban, professionals*) din S.U.A. Alții acuzau „politica economică antinațională” a fostului guvern, fiind formulată de sus în jos, folosind rețetarul FMI, care nu ține cont de realitățile economiei românești. Investițiile și strategiile

de dezvoltare economică ale guvernului Boc erau criticate din cauza caracterului lor aberant, care nu aduc plusvaloare și nu stimulează consumul. Exemplul des invocat pentru a ilustra caracterul irațional al investițiilor guvernamentale era cel al modernizării sau al amenajării unor noi pârtii de schi.

În unele privințe, tipul „corporatistului-cu-vederi-de-dreapta” prezent în Piață este apropiat celui al „privatului”, a cărui prezență în Piață a fost insignifiantă. Subtipul social al „privatului” include mici întreprinzători, patroni sau angajați în mediul privat, care se consideră stâlpi ai economiei și societății românești, dar care, în viziunea lor, sunt spoliați de „grașii de la stat” (e.g., funcționari, dar și medici, asistente medicale, educatoare, cadre didactice din învățământul de stat preuniversitar și universitar, cercetători științifici, asistenți sociali). De altfel, s-a și încercat coagularea unei mișcări politice în jurul unui nucleu de antreprenori, oameni din media și economiști, care au elaborat și lansat pe Facebook un manifest numit „Împreună 2012”. Unul dintre cei mai vizibili inițiatori ai acestui manifest era Bogdan Naumovici – o persoană de succes din industria publicității. Ideile acestui grup erau incongruente cu cele ale manifestanților cu afinități intelectuale de stânga, care au suspectat că propunerea lui Naumovici reprezenta de fapt o variantă a Mișcării Populare – un conglomerat politic de centru-dreapta apropiat PD-L a cărui apariție fusese intens speculată în mass-media autohtonă. Proiectul „Împreună 2012” a fost subminat indirect chiar de către asocierea sa cu Bogdan Naumovici, care a fost implicat în campania publicitară în favoarea proiectului „Roșia Montană”. Interesant în acest subtip al „privatului” este faptul că mulți dintre „privații” autohtoni (și nu mă refer aici la Naumovici sau asociații săi) au avut succes în afaceri tocmai datorită existenței statului, a contractelor oferite de acesta sau datorită faptului că au sifonat sistematic fonduri publice.

Un alt tip social notabil este cel al intelectualilor (tineri) cu vederi de stânga, dar neînregimentați politic. Spre deosebire de tinerii intelectuali de centru-dreapta care, prin intermediul fostului partid de guvernare PD-L, se bucură de mediatizare intensă și sinecuri consistente de la diverse fundații sau instituții de stat, tinerii intelectuali de stânga au dificultăți mai mari în privința accesului la resurse și acoperire mediatică. Cu toate acestea, tinerii intelectuali de stânga reușesc să își facă vocea auzită prin intermediul noilor tehnologii (website-uri, blog-uri) și au avut unele inițiative notabile în privința mobilizării civice în diverse proiecte și a criticii aduse politicilor guvernamentale, prin sponsorizări ale unor think-tank-uri de stânga din Occident. Principala problemă a acestor tineri intelectuali de stânga este lipsa unui partener politic onorabil, căci, în opinia acestor tineri intelectuali de stânga, PSD-ul sau UNPR-ul ies din discuție. Nu exclud posibilitatea coagulării unei noi mișcări de stânga prin intermediul manifestațiilor din ianuarie 2012; sunt însă sceptic cu privire la apariția unei astfel de mișcări și a șanselor sale de a se constitui în competitor politic serios la viitoarele alegeri generale. Resursele puține, corupția politică și barierele legislative sunt principalele motive ale scepticismului meu cu privire la apariția unui partid de stânga cu origini în societatea civilă²⁹. Scepticismul meu cu privire la coagularea unei noi mișcări politice se mai bazează și pe una dintre trăsăturile definitorii ale acestor proteste: refuzul de a face politică în mod clasic și respingerea modelelor curente de organizare bazate pe ierarhii și lideri. Respingerea acestor soluții organizatorice și promovarea de către unele nuclee de protestatari (din zona Facultății de Arhitectură) a unor modele non-ierarhice, maximal participative și consensuale reprezintă unul dintre cele mai importante piedici pentru coagularea unei noi mișcări – o situație de tipul *Catch-22* (*Clenciul-22* în traducere

românească) descrisă de Joseph Heller în celebrul roman cu același nume. (Potrivit dicționarului Random House, *Catch-22* se referă la o situație paradoxală în care un individ nu poate evita o problemă [sau rezolvarea ei] din cauza unor reguli și constrângeri contradictorii; raționament circular)³⁰.

În loc de concluzii

În paginile anterioare am propus o schiță sociologică de analiză a Pieței Universității din 2012. Deși în Piață au existat nuclee ale unor posibile mișcări sociale, am considerat că, datorită gradului scăzut de organizare, a lipsei liderilor, a unui program explicit și pe fondul unei dinamici extrem de mari, evenimentele din ianuarie 2012 se înscriu în categoria comportamentelor colective de protest. Din acest motiv, am folosit modelul secvențial al emergenței comportamentelor colective al lui Smelser (1962) pentru a descrie apariția acestor proteste insistând asupra următoarelor aspecte: prin comparație cu Piața Universității din 1990, mobilizarea la aceste proteste a fost mult mai scăzută, deși curentul general de opinie era de această dată extrem de nefavorabil puterii. Desigur, nu trebuie ignorat faptul că actualele proteste au avut loc în ianuarie, în vreme ce manifestațiile din 1990 s-au desfășurat în perioada aprilie-iunie. Nu doar condițiile atmosferice au influențat participarea la proteste; rata scăzută de mobilizare poate fi înțeleasă și prin prisma tiparului politico-instituțional (*polity form*) autohton. Axele principale ale acestui tipar sunt *etatism pronunțat* și *fragmentare societală* (în termenii lui Jepperson, 2002), pe fondul unei *neîncrederi sociale generalizate*, care se traduc în nivele scăzute de participare civică și politică. Principalele tensiuni structurale au fost generate de criza economică, de măsurile de austeritate, dar și de modul în care factorul politic a înțeles să

gestioneze actualele probleme economice. Aceste tensiuni structurale s-au reflectat în cadre sociale de nemulțumire, specifice unor diverse grupuri sociale. În ciuda fragmentării lor, aceste cadre interpretative aveau câteva elemente comune: sursele imediate ale nemulțumirilor erau reprezentate de politicieni, guvernul Boc și mai ales de președintele Traian Băsescu. Factorul precipitant a fost reprezentat de episodul Raed Arafat. Demisia forțată a acestuia a fost interpretată ca o încălcare a unui prag simbolic de suportabilitate. Episodul Arafat a constituit momentul în care a avut loc o aliniere a cadrelor individuale de nemulțumire într-un cadru unitar (*master frame*) și a condus la mobilizarea protestatarilor. Un rol important în mobilizarea protestatarilor l-au avut televiziunile private de știri care au o poziție critică față de PD-L și Traian Băsescu. Factorii de control social – puterea și instituțiile de ordine publică – au avut inițial reacții ce au amplificat protestele. Ulterior, unele acțiuni ale reprezentanților puterii (e.g., rechemarea lui Arafat la Ministerul Sănătății, retragerea proiectului de lege privind reforma sistemului de sănătate, demiterea lui Teodor Baconschi din funcția de ministru de externe și demisia lui Emil Boc) au calmat parțial spiritele, dar nu au stins total protestele. (Gerul extrem, viscolul și căderile abundente de zăpadă au avut un cuvânt de spus în scăderea numărului de participanți la finele lunii ianuarie.)

Comparativ cu manifestațiile din 1990, protestele din 2012 s-au remarcat printr-o diversitate extrem de mare a participanților și a subtemelor de protest. O notă distinctivă a actualelor proteste a constituit-o respingerea de către participanți a oricărui posibil asociere cu forțe politice. Din aceste puncte de vedere, manifestațiile din București din ianuarie 2012, se aseamănă cu mișcarea „Indignaților” din Spania și cu alte forme de protest din alte țări. Această respingere nu poate fi interpretată ca indicator al unui caracter apolitic al acestor

proteste, întrucât mișcările sociale de masă reprezintă de fapt *un alt mod de a face politică* (McAdam în Benford et al., 2000, 2718). Aversiunea față de politicieni este mai degrabă un indicator al refuzului manifestat față de *vechiul mod de a face politică*. De asemenea, eticheta antisistem nu este întru totul justificată, deoarece majoritatea manifestanților nu respingea democrația ca sistem, ci, dimpotrivă, acuza deficitul de democrație din România. Influențele globale ale protestelor din România au mai fost reprezentate de fondul lor (i.e., criza financiară și economică), modalitățile de mobilizare (i.e., noile tehnologii) și unele subteme de protest, specifice așa-numitelor „noi mișcări sociale” (i.e., feministe, de protecție a mediului, anticapitalism).

În ceea ce privește consecințele politice mai largi ale protestelor din ianuarie 2012, mi-am exprimat rezervele cu privire la coagularea rapidă, de jos în sus, a unor noi mișcări politice, pe baza Pieței din 2012. Accesul la resurse, reglementările legislative sau promovarea unor modele maximal consensualiste, non-ierarhice de organizare reprezintă bariere importante în apariția unor noi mișcări politice cu impact imediat la proximele alegeri generale. Unele sondaje au înregistrat o ușoară creștere a intențiilor de vot pentru Uniunea Social Liberală în luna ianuarie. Este posibil să fie o reacție de moment în cazul USL. De

cealaltă parte, PD-L-ul pare să fi înregistrat un recul serios în opțiunile de vot; rămâne de văzut în ce măsură va reuși să își revină. După principiul „când doi se ceartă al treilea câștigă”, formațiunea politică care, potrivit sondajelor CURS, a înregistrat o creștere constantă în 2011 a fost Partidul Poporului-Dan Diaconescu (PP-DD). Creșterea sa nu este surprinzătoare având în vedere condițiile economice actuale, structura socială a publicului televiziunii lui Dan Diaconescu și populismul extrem al PP-DD. (De altfel, alături de intelectuali sau tineri idealiști revoluționari, în ianuarie 2012, în Piață s-au aflat și simpatizanți ai lui Dan Diaconescu.) Principala problemă a acestui partid este legată de lipsa unei structuri organizatorice adecvate în teritoriu și lipsa de candidați, care vor afecta scorul pe care îl va obține în alegerile locale și generale.

Este greu de spus dacă protestele vor continua sau dacă se vor amplifica în primăvara acestui an. Pe baza modelului lui Smelser (1962) este posibil ca acest lucru să se întâmple dacă va avea loc un alt eveniment precipitant – o nouă scânteie care să reaprindă flacăra nemulțumirilor populare existente. Evident, tot potrivit modelului lui Smelser (1962), modul în care vor opera factorii de control social (i.e., noul guvern și Traian Băsescu) va avea o influență covârșitoare asupra emergenței unor noi proteste.

Note

¹ Acest studiu a beneficiat de pe urma discuțiilor cu Bogdan Iancu, Vintilă Mihăilescu, Alfred Bulai și Dorel Abraham. Lui Bogdan Iancu i se cuvin mulțumiri speciale pentru numeroasele sale clarificări și sugestii. Cei trei referenți anonimi ai acestui articol și redactorul-șef al revistei au furnizat observații și sugestii extrem de folositoare și le sunt recunoscător pentru ele. Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/89/1.5/S/62259, proiect strategic „Științe socio-umane și politice

aplicative. Program de pregătire postdoctorală și burse postdoctorale de cercetare în domeniul științelor socio-umane și politice” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013. Orice erori de interpretare și analiză îmi aparțin în întregime.

² Studiile *sociologice* pe tema comportamentului colectiv sunt mai puțin numeroase decât cele pe tema conexă a mișcărilor sociale. Bunăoară, în 1974, puțini sociologi

altor indici privind calitatea guvernării democratice la nivel central, calitatea guvernării democratice la nivel local, corupție, dezvoltarea societății civile, independența presei, calitatea procesului electoral și independența justiției. În anul 2011, indicele democrației pentru România avea valoarea 3,71, plasând-o în urma unor foste „țări surori”, precum Cehia (2,46), Slovacia (2,17), Polonia (1,63), Ungaria (2,13) sau chiar Bulgaria (3,33) – vezi la acest punct raportul Freedom House Nations in Transit, 2011. Alte organizații utilizează alte măsuri de evaluare a situației politice și economice din țările lumii. Rezultatele unor astfel de evaluări sunt desigur utile, dar nu trebuie uitat că ele depind de validitatea instrumentelor folosite și metodologia utilizată (e.g., evaluări ale experților locali, internaționali și/sau rezultatele unor sondaje de opinie la nivel național); metodologia utilizată reprezintă o sursă importantă de distorsiuni.

⁸ Pentru a înțelege istoria politică a regimului comunist din România, trebuie consultate lucrările extrem de numeroase ale lui Vladimir Tismăneanu. Studiul său *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism* (2003) rămâne un reper al analizei politice a regimurilor comuniste la nivel internațional. Pentru o analiză comparată a tranzițiilor democratice în estul și sudul Europei și în America Latină, volumul lui Linz și Stepan (1996) este deosebit de util.

⁹ Țările cu cel mai ridicat nivel al încrederii sociale sunt Danemarca (60,1%) și Olanda (53,9%); țările cu cele mai scăzute cote ale încrederii sociale sunt Brazilia (4,8%) și Lesotho (3,9%).

¹⁰ Desigur, așa cum observa unul dintre referenții anonimi ai acestui studiu, deși criza își are originile în afara României, ea s-a cuplat cu o criză internă a structurii economiei noastre, amplificată de inexistența unor politici economice. În plus, criza economică internă a fost accentuată de fenomene precum corupția structurilor birocratice de stat. Așa cum voi discuta în paginile următoare, toate aceste lucruri trebuie privite și din perspectiva unei crize a sistemului politic autohton.

¹¹ Sondajul CURS de tip omnibus a fost realizat în perioada 10-19 decembrie, 2011, pe un eșantion probabilist, stratificat, de 1.101 de respondenți cu vârste de 18 ani și peste, reprezentativ la nivel național pentru populația adultă a țării; marja teoretică de eroare la nivelul întregului eșantion: +/-3% la un nivel de încredere de 95%; interviurile au fost de tipul față în față.

¹² După cum observa pe bună dreptate unul dintre referenții anonimi ai acestui articol, sondajul de opinie invocat aici – ca de altfel multe alte sondaje de opinie – poate furniza doar descrieri și explicații incomplete cu privire la tensiunile structurale definite în sensul lui Smelser (1962). Aici am utilizat datele de sondaj pentru a ilustra parțial fundalul social, economic și politic al manifestărilor de protest din ianuarie 2012.

¹³ Pentru detalii metodologice privind sondajul CURS, vezi nota 11.

¹⁴ Ulterior, în cadrul protestelor din ianuarie 2012 din București, manifestații care se adunau cu precădere în zona Institutului de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” au propus renunțarea la acest slogan, fiindcă era prea dur și venea de la polițiști ori forțe de ordine, care acum se aflau de partea cealaltă a baricadei.

¹⁵ Așa cum voi discuta în paginile următoare, unii reprezentanți ai PD-L și jurnaliștii apropiați acesteia susțineau, informal, că un segment al protestatarilor aflat în fața Teatrului Național ar fi plătit de diverse televiziuni sau forțe politice (îndeosebi de Antena 3). Interesant, unii dintre protestarii care se adunau doar în zona Institutului de Arhitectură și Urbanism susțineau și ei că o parte a manifestațiilor aflați pe partea opusă (i.e., în fața Teatrului Național) ar fi fost „plătiți de Voiculescu și Antene”, din rațiuni politice și/sau comerciale (pentru audiență).

¹⁶ Meritul formulării îi aparține lui Adrian Miroiu, care a sintetizat aceste tensiuni în cadrul dezbaterii „Politologul și sociologul față în față cu strada” organizată de Facultatea de Științe Politice a Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative (SNSPA) în 19 ianuarie 2012.

¹⁷ Îi mulțumesc lui Bogdan Iancu pentru aceste detalii.

¹⁸ Am alcătuit cronologia acestor proteste pe baza discuțiilor cu unii participanți la proteste și prin analiza relatărilor din media; nu exclud posibilitatea ca această cronologie să fie inexactă în unele privințe.

¹⁹ Îi sunt recunoscător lui Bogdan Iancu pentru clarificarea acestui aspect.

²⁰ În acea zi, prin venirea manifestanților de la mitingul USL s-a înregistrat, se pare, un vârf al prezenței în Piață; din estimările jandarmeriei, circa 1.500 de participanți de la mitingul USL s-ar fi alăturat celor din Piață, ajungându-se la o prezență de circa 3.000 de oameni în total. Cifrele jandarmeriei au fost criticate de participanți și unele canale media. Reprezentanții USL spuneau că la mitingul lor ar fi participat 20.000 de oameni; dintre aceștia 6.000 s-ar fi deplasat ulterior în Piața Universității. În general, pe parcursul protestelor din ianuarie-februarie 2012 au existat controverse legate de numărul de participanți. Oficialitățile (jandarmeria) furnizau estimări care, în opinia celor din Piață, reprezentau subevaluări semnificative ale prezenței reale. Potrivit protestatarilor, peste 4.000 de persoane ar fi fost prezente în Piață în 13-16 ianuarie, iar în 19 ianuarie, în Piață, s-ar fi înregistrat un număr de circa 10.000 de persoane. Pentru a contracara „manipulările și dezinformările puterii”, un manifestant a distribuit numere de ordine celor mai mulți manifestanți. Cifrele participării la aceste proteste fac încă obiectul controverselor, însă prezența la manifestațiile din 2012 a fost inferioară fenomenului din 1990 – un lucru subliniat cu amărăciune chiar de către cei mai înverșunați participanți la protestele din 2012. Notabil, manifestații (timide) de solidaritate cu cei din Piață ar fi fost organizate și de unii reprezentanți ai diasporei din Marea Britanie, Spania și Italia.

²¹ Îi mulțumesc unuia dintre referenții anonimi pentru sugestiile privind clarificarea aspectelor legate de posibile interpretări simpliste ale modelului structural-secvențial.

²² Distincția mișcării orientate către susținerea unor valori (*value-oriented*) versus mișcări orientate către susținerea unor norme și principii (*norm-oriented*) nu este singura modalitate de clasificare a protestelor colective. Distincția anterioară poate fi gândită și în termeni de comportamente colective cu

scop expresiv (e.g., manifestarea unor nemulțumiri, susținerea echipei favorite de fotbal, manifestarea solidarității cu victimele unor catastrofe) versus comportamente colective cu scop instrumental (e.g., generarea unei schimbări, obținerea unor avantaje). Așa cum precizează S. Chelcea (2008, 82) „în realitate, distincția expresiv/instrumental nu este atât de tranșantă. În fiecare comportament colectiv instrumental putem descoperi și elemente de expresivitate, de exteriorizare a trăirilor emoționale. Și reciproca este valabilă”.

²³ În Piață au existat și persoane care respingeau capitalismul și nu doar varianta sa locală și coruptă a capitalismului politic; printre aceștia se regăseau, de aceeași parte a baricadei, pensionari care regretau modelul social al defunctului regim și tineri radicali de stânga care respingeau capitalismul din cu totul alte motive decât pensionarii sau alți pierzători ai tranziției post-comuniste.

²⁴ Îi mulțumesc unuia dintre referenți pentru sugestia făcută cu privire la necesitatea justificării comparației dintre protestele din 1990 și cele din 2012. Oricum, în mod general „orice cercetare socială empirică implică comparații de diverse tipuri. Cercetătorii compară unele cazuri cu altele; folosesc metode statistice pentru a construi (și ajusta) comparațiile de tip cantitativ; compară cazuri cu tipuri pure construite teoretic; și compară valorile unor variabile proprii unor cazuri specifice cu valori medii pentru a evalua modul în care acestea covariază” (Rangin, 1987, 1).

²⁵ Pentru detalii metodologice privind sondajul CURS, vezi nota 8.

²⁶ Perspectiva tipurilor sociale are în sociologie o istorie îndelungată, ele fiind menționate de Emil Durkeim și utilizate, în sensuri diferite, de Georg Simmel, Robert E. Park, Louis Wirth, Edgar Orrin Klapp sau Lewis Coser.

²⁷ Unul dintre referenții anonimi se întreba dacă tipologia propusă este specifică doar cazului discutat. Construcția acestor tipuri am făcut-o pornind de la protestele din București și discut aceste tipuri în legătură cu aceste proteste. Tipologia propusă este însă relevantă ori poate fi folosită și în cazul unor alte evenimente similare. Spre

exemplu, participanții la protestele din S.U.A. împotriva celui de al doilea război din Irak pot fi analizați din perspectiva tipologiei propuse; astfel de proteste au inclus „participanți veterani (tipul 1)” (i.e., oameni care protestaseră și împotriva primului război din Irak din anii 1990), participanți fără experiența protestelor din anii 1990 (tipul 3); foști participanți la protestele din anii 1990 care nu au mai participat la protestele recente împotriva războiului din Irak (tipul 2) și, desigur, cei care nu au participat la nici un protest (neparticipanți – tipul 4). La fel, manifestațiile de protest din anii '90 împotriva discriminării rasiale din S.U.A. au inclus în rândurile lor atât participanți veterani (i.e., activiști care luaseră parte în anii '60 la mișcările pentru drepturi civile), cât și participanți fără experiența protestelor din anii '60; fără îndoială, și în cazul acestor proteste putem vorbi despre „veterani retrași” sau „neparticipanți”.

²⁸ Îi mulțumesc lui Bogdan Iancu pentru furnizarea acestor exemple și a celor legate de „corporatiști”.

²⁹ Există în prezent încercări de a coagula de *jos în sus* o mișcare de centru-dreapta, vezi cazul Noii Republici. Teoretic, șansele acestei mișcări sunt un pic mai mari întrucât, în măsura în care ea va servi scopurilor principalului partid de guvernare PD-L, apariția ei va fi sprijinită financiar și instituțional chiar și fără știrea sau acordul inițiatorilor săi.

³⁰ Una dintre situațiile de acest tip discutate de Heller se referea la încercările piloților de a nu mai fi trimiși în misiuni de luptă invocând nebunia. Această stare trebuia confirmată de medici, dar numai în urma unei solicitări exprese a piloților. Or, tocmai faptul că un pilot solicita o examinare psihiatrică pretinzând că este nebun era interpretat ca dovadă a raționalității și sănătății sale mintale. Ca urmare, un astfel de solicitant era declarat apt de zbor și trimis înapoi în misiuni de luptă.

Bibliografie

- Abraham, D. (1990) O perspectivă sociologică asupra fenomenului Piața Universității și evenimentelor din 13-15 iunie 1990. *Sociologie românească*, 5-6, 483-493.
- Benford, R. D. și Snow, D. A. (2000) Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Benford, R. D., Gongaware, T. B. și Valdez, D. (2000) Social Movements, în E. F. Borgatta și R. J. V. Montgomery (eds.), *Encyclopedia of Sociology. (Second Edition)*, New York: Macmillan, 2717-2727.
- Berk, R. A. (1974) A Gaming Approach to Crowd Behavior. *American Sociological Review*, 39, 355-373.
- Berger, P. L. și Thomas, L. (1967) *The Social Construction of Reality*. Garden City: Doubleday.
- Berindei, M., Combes, A. și Planche, A. (2006) *13-15 iunie 1990. Realitatea unei puteri neocomuniste*. București: Humanitas.
- Bjornskov, C. (2008) Social Trust and Fractionalization: A Possible Reintroduction. *European Sociological Review*, 24, 271-283.
- Blumer, H. (1939) *Collective Behavior*, în R. E. Park (ed.), *An Outline of the Principles of Sociology*. New York: Barnes & Noble, 221-280.
- Chazel, F. (1997) Mișcările sociale, în R. Boudon (ed.), *Tratat de Sociologie*. București: Humanitas, 297-354.
- Chelcea, S. (2008) Comportamentul colectiv, în S. Chelcea (ed.), *Psihosociologie: Teorii, cercetări, aplicații*. Iași: Polirom, 81-92.
- Davies, J. C. (1962) Toward a Theory of Revolution. *American Journal of Sociology*, 27, 5-19.
- Duduciuc, A. (2008) Moda și teribilismele, în S. Chelcea (ed.), *Psihosociologie: Teorii, cercetări, aplicații*, Iași: Polirom, 109-128.
- European Bank for Reconstruction and Development (2011) *Transition Report 2011. Crisis in Transition: The People's Perspective*. London: EBRD.
- Eyal, G., Szelényi, I. și Townsley, E. (1998) *Making Capitalism without Capitalists: The*

- New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso.
- Gandul.info (2012) Bănescu, Atac Dur la Arafat. Disponibil la <http://www.gandul.info/news/basescu-atac-dur-la-arafat-daca-nu-e-de-acord-pleacacine-credeti-ca-pleaca-ghici-ghicitoarea-mea-9136179>. Accesat în data de 26 ianuarie 2012.
- Giddens, A. și Duneier, M. (2000) *Introduction to Sociology. (Third Edition)*. New York: W.W. Norton & Company.
- Goffman, E. (1974) *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Granovetter, M. (1978) Threshold Models of Collective Behavior. *American Journal of Sociology*, 83, 1420-1443.
- Gussi, A. (2002) Construction et usages politiques d'un lieu de mémoire. La Place de l'Université de Bucarest. *Revista Română de Științe Politice - Studia Politica*, 4, 1057-1091.
- Gurr, T. R. (1970) *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Heller, J. (1961) *Catch-22*. New York: Simon and Schuster.
- Jepperson, R. J. (1992) *National Scripts: The Varying Construction of Individualism and Opinion across Nation States*, Ph.D. dissertation, Department of Political Science, Yale University, New Haven.
- Jepperson, R. J. (2002) Political Modernities: Disentangling Two Underlying Dimensions of Institutional Differentiation. *Sociological Theory*, 20, 61-85.
- Kivu, M. (2012) Piața Universității: Comparații Forțate. *România Liberă*. Disponibil la <http://www.romanalibera.ro/opinii/comentarii/piata-universitatii-comparatii-fortate-251427.html>. Accesat în data de 4 februarie 2012.
- Lazarsfeld, P. (1972) Some Remarks on Typological Procedures in Social Research, în P. Lazarsfeld, A. Pasanella și M. Rosenberg (eds.), *Continuities in the Language of Social Research*, New York: Free Press, 99-106.
- Le Bon, G. (1990) *Psihologia mulțimilor*. București: Anima.
- Linz, J. L. și Stepan, A. (1996) *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Marx, G. T. și Wood, J. L. (1975) Strands of Theory and Research in Collective Behavior. *Annual Review of Sociology*, 1, 363-428.
- Merton, R. K. (1957) *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: Free Press.
- Meyer, J. W. (2009) *World Society: The Writings of John W. Meyer*. G. Kruchen și G. S. Drori (eds.). Oxford: Oxford University Press.
- Moscovici, S. (1994) *Psihologia socială sau mașina de fabricat zei*. Iași: Universității Al. I. Cuza.
- North, D. C. (1990) *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, T. (1951) *The Social System*. Glencoe: Free Press.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Ragin, C. C. (1987) *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: University of California Press.
- Ragin, C. C. (1994) *Constructing Social Research: The Unity and Diversity of Method*. London: Pine Forge Press.
- RTV.net (2011) Bănescu: Raed Arafat, marele dușman al apariției unui sistem privat de sănătate. Disponibil la http://www.rtv.net/basescu-raed-arafat-marele-dusman-al-aparitieii-unui-sistem-privat-de-sanatate_8189.html. Accesat în data de 15 februarie 2012.
- Sandu, D. (1996) *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*. București: Staff.
- Schofer, E. și Foucarde-Gourinchas, M. (2002) The Structural Contexts of Civic Engagement: Voluntary Association Membership in Comparative Perspective. *American Sociological Review*, 60, 806-828.
- Smelser, N. (1962) *Theory of Collective Behavior*. New York: Free Press.
- Snow, D. A. și Benford, R. D. (1988) Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*, 1, 197-217.
- Snow, D. A. și Benford, R. D. (1992) Master Frames and Cycles of Protest, în A. D. Morris și C. M. Mueller (eds.), *Frontiers of Social Movement Theory*, New Haven: Yale University Press, 133-155.

- Snow, D. A., Burke Rochford, E., Worden, S. K. și Benford, R. D. (1986) Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51, 464-481.
- Snow, D. A., Vliementhart, R. și Corrigan-Brown, C. (2007) Framing the French Riots: A Comparative Study of Frame Variation. *Social Forces*, 86, 385-415.
- Stinchcombe, A. (1968) *Constructing Social Theories*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stoica, C. A. (2004) From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways in Post-Socialist Romania. *East European Politics and Society*, 2, 236-277.
- Szelényi, I. (1988) *Socialist Entrepreneurs*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Ștefan, L. și Ioniță, S. (2012) Romania, în *Nations in Transit 2011* (Freedom House). Disponibil la http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/NIT-2011-Romania.pdf. Accesat în data de 5 februarie 2012.
- Ștefănescu, D. (2010) *Unsprezece ani din istoria României. O cronologie a evenimentelor decembrie 1989 – decembrie 2000*. București: Mașina de Scris.
- Tilly, C. (1978) *From Mobilization to Revolution*. Reading: Addison-Wesley.
- Tismăneanu, V. (1990) Homage to Golan. *The New Republic*, Iulie/August, Philadelphia.
- Tismăneanu, V. (2003) *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*. Berkeley: University of California Press.
- Turner, R. H. (2000) Collective Behavior, în E. F. Borgatta și R. J. V. Montgomery (eds.), *Encyclopedia of Sociology. (Second Edition)*. New York: Macmillan, 348-354.
- Turner, R. H. și Killian, L. (1972) *Collective Behavior*. Egelwood Cliffs: Prentice Hall.
- Verdery, K. și Kligman, G. (1992) Romania after Ceaușescu: Post-communist communism?, în I. Banac (ed.), *Eastern Europe in Revolution*, Ithaca: Cornell University Press, 117-147.
- Walder, A. G. (2009) Political Sociology and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 35, 393-415.
- Weber, M. (1968) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. New York: Bedminster Press.

Primit la redacție: martie, 2012